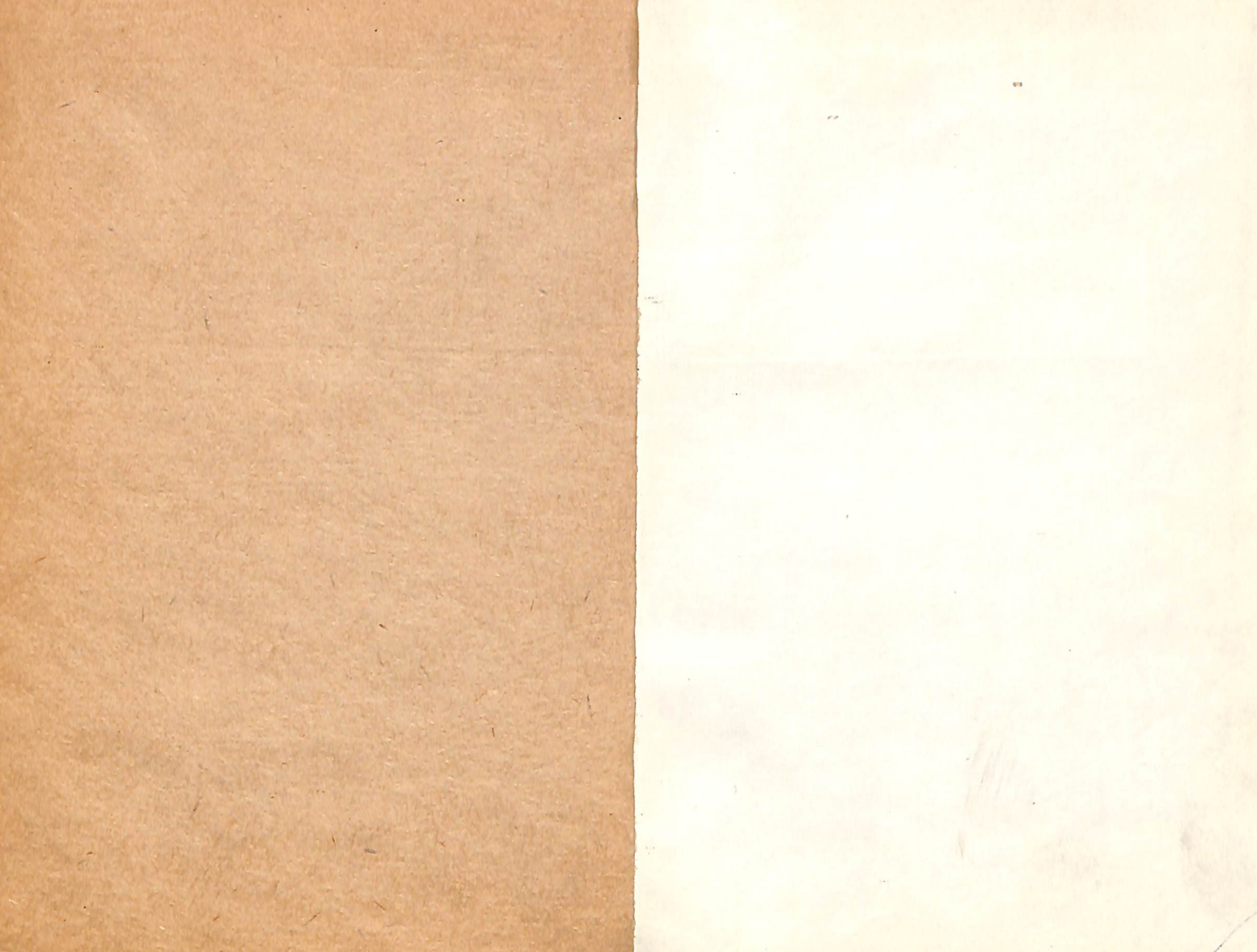

ԵՂԵՌՆԻ ՅՈՒԺԱՐՁԱՆ

ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

ԵՂԵՈՆԻ ՅՈՒԺԱՐԶԱՆ

(Ա. ՇԱՐԲ)

(Ա. ՇԱՐԲ)

Ի ՆՊԱՍՏ ԵՆԴԻՆ ՏԱՐԱԲԱՆՑ ԲԵԿՈՐՆԵՐՈՒՆ՝
ՎԱՂՈՒԱՆ ՎՐԵԺԻ ԱՆՄԱՀ ՍԵՐՈՒՆԳԻՆ

1919

Պրիպատր Գ. Հովսեփյանի Արխիվ

ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ

ԵՂԵՌԻ ՅՈՒԹԱՐԶԱՆ

(Ա. ՇԱՐՔ)

Ի ՆՊԱՏ ԶԵՂԻՆ ՏԱՐԱԲԱՏ ԲԵԿՈՒՆԵՐՈՒՆ
ՎԱՂՈՒԱՆ ՎՈՒԲԻ ԱՆՄԱՅ ԱԲԺՅՆՆԵՐԻ

1919

Պրիւսիայի Գրադրամատիկական Միություն

Ի նպատակ որդուկներուն՝ «Եղևնի Քուար-
ձան», ին հրատարակութեան ծախքը նուիրած է
ժանօթ վաճառական ՏԻՄՐ ԱԼԵՏԻՍ Ի. ՍՊԷՆՉԵԱՆ :

20Ն՝

ԱՆԱՊԱՏԻ ՈՐԲՈՒԿՆԵՐՈՒՆ,

Ս. ՆՈՆՑ՝

Որ նետուեցան անապատ,
Ոճրին անգիտակ.
Որ ապրեցան վէպն անլուր,
Հայ ճակատագրին.
Որ անտերունջ ու լրուած՝
Կը սպասեն այսօր,
Որ ծագի նոր Այգն ազատ
Մայր Հայաստանին. . .

Ս. Ս.

1919, Պուլսոս

969

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Ազգոսկին կրուած վիթխարի աղէտքը զէթ մեր զրակա-
նութեան արժամ պիտի չըլլայ նոր, հօգօր ու եղբրական
բոլորնաւորում մը:

Այս հարցը մտահոգ կ'ընէ, նոյնիսկ տազնապի կը մտածէ
մեր սակաւաթիւ զրագէտներէն լաւագոյնները, որոնք ամու-
թեան, զրեթէ անկարողութեան մատնուած կը գտնեն ինք-
զինքնին, փոխանցումի ու յուսարժան ներկայ շփոթ շրջանին:

Վասնզի, վերջապէս, դժուակ բան մըն է մտածել որ
անապատներու անաւոր ամայութեան մէջ յաւիտենապէս
կորուած չըլլայ զանգուածովի մարտիրոսացող ցեղի մը
գերմարդկային տառապանքը, առանց վերապրելու զրակա-
նութեան ու արուեստին անկորնչելի ձեւերուն տակ, եւ ատով
խիկ կ'ազդուրելու, կենսաւետելու հայ հոգին, զայն անվկանդ
ու անմահ կացուցանելու:

Եթէ բացարձակապէս ստոյգ է որ վեհագոյն մեծութիւն-
ները, սխրալի գեղեցկութիւնները ցաւին մէջ կ'երկնուին,
ուրեմն անհանդուրժելի պիտի ըլլար մեզի անարգաւանդ ու
ապիպառուցակ բնոյթ մը վերագրել մեր անսահման ցաւա-
կոծումին:

95—96—909 կարմիր թուականները մեզի տուն Սիաման-
թօներ, Վարուժաններ, որոնց հոյակապ քնարք — կը համար-
ձակիմ ըսել — բարոյապէս փոխարինեց մեր արիւնտու զոհա-
բերումները:

Վերջին զարհուրանքը առաւ տաբաւ մեր մեծագոյն
տաղանդները:

Անիկա ներշնչէ՞ պիտի իրմէ վերապրող, իր երախէն
ճողոպրած մէկ քանիներուն ստեղծագործ այն ոգին որ
անհրաժեշտ է հայ մարտիրոսութեան ամենավեամ դրուագ-
ները եւ միանգամայն ցեղին յաւերժաշունչ աւետարանը
կերտելու համար:

Պիտի հատուցանէ՞ հայ գաղափարին պատարագող նորա-
գոյն ու հմայրոտ քուրմեր:

Այս անգոհական հարցումին առաջին յուսադրիչ պատաս-
խաններէն մին է ներկայ երկը:

Սահակ-Մեսրոպ իր այս խնկանուէր մատուցարանին մէջ
ժողոված է անապատի մեր եղիարարող նահատակներուն
հառաչանքներն ու հոնդիւնները:

Ապրուած արհաւիրքներու սարսուղին հեւքը կ'այ այս
էջերուն մէջ: Հեթանոս մըն եմ գտնելու համար զրական այս
զործը, որուն հեղինակը ինծի վերապահեր էր յառաջաբանին
պատիւը: Հեթանոս մը, վասնզի դիպուածը բարեգութօրէն
գերծ պահեր էր զիս հայրենի իմ եղբայրներս զէպի սպանդի
անապատները վարող ուրակամէն:

Բայց ընագորէն կը զգամ թէ գոհունակ շատ քիչ բան,
զրեթէ ոչինչ կ'այ այս գրքին մէջ:

Ու երիտասարդ հեղինակը այնքան աւելի արժանի կը
գտնեմ անվերապահ գնահատումի՝ որքան անկեղծ ու անսե-
թեւեթ արուեստի մը շքրմուտնդ պարզութեամբ անիկա
կ'ոգեկոչէ հայ սիրտը թունդ հանող աղեխարջ տեսիլներ:

Ես յուզումով կ'ողջունեմ այս արժանաւոր ճիգը, այս
թանկագին տուրքը զոր Սահակ-Մեսրոպ կը մատուցանէ մեր
աղետահար զրականութեան:

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐՅԵՒԵԱՆ

ՎԵՐԱՊՐՈՂ ՀՈԳԻՆ

Անրեւ, անպատճում գաճաատնէն՝ Տէր-Զօրէն
զէպի Պաղատա փոխտատ տալի, քանն և հինգ
սրբերով: Քանն և վեց օր յետոյ, տաժանելի ճամ-
բարդա թիւնով մը՝ հասանք վերջնագէս Միջագետքի
սրասնական կեդրոներ, ուր Այլպինի գառնները
իրենց փառայից զբօշակը կանգնած էին:

Յագնած և խանջ՝ բոլորս ալ սրբեր ու բեկորներ
նաճատակներու, անձկանքով կը դիմէինք հայերու
ժամը՝ տառապակոծ զեղին միակ հանդրասնը, ուր
կը յուսալինք զանեղ արեւտակիցներ, անձանթ
բարեկամներ կամ թերեւս վերստորոյ ճանթներ:

Ժաման բակը՝ այդ միակ կեդրոնաւայրը
փոխորդիկէն հարածուած խրեակներուն, ընդուն էր
տալապիրներով: Արիւնի և սուրբի ուզեւորներ
բարբն ալ, եկած էին հո՛ւզ, ու, հինաւաբց մտերիմ-
ներու նման իրար գտած՝ իրարս կը պատմէին
իրենց սրտաշարժ ու աղեխարշ անցքերը: Մենք ալ

անոնց խառնուեցանք: Հարցումներ, հարցումներ: Ամէնքն ալ իրենց սիրելիները կը հարցնէին ինձի, որովհետեւ Տէր-Չօրն էր ամենէն հոկայ կեդրոնը ոճիրին, հոն էր որ ամէն հայ թողած էր մաղբ մը, հայր մը, եղբայր մը կամ քոյր մը:

Արտասուազին աչքերով՝ եկեղեցիի պատին վրայ կախեցի վերապաղներու անուան ցանկը ու վեր փութացի, Առաջնորդարանը, ուր կը յուսայի գտնել անապատի կրակոտ դործիչը՝ Մուշեղ արքեպիսկոպոս: Արբերը ընչ ու տխուր՝ մարմրած աչքերով և կիսամերկ՝ ետեւէս եկան: Ներսր լեցուն էր արդէն ուրիշ տարագիրներով, ուրիշ անթիւ որբերով:

Արարական սրբեգօտիս մէջ ծածկուած՝ բայց յանկարծ մէկը ճանչցաւ զիս և գորովազին շեշտերով նետուեցաւ վրաս: Համբարուեցանք: Պալտէն ծանօթ մըն էր ինձի: Ան ալ վերապաղ մը՝ փախուստ տուած թուրք բանակէն, տարիներ իրը սպայ ծառայած անոր մէջ, Կալիցիոյ ճակատան մինչև Կովկաս, մինչև Երազի աւազուաքը:

Վերջը երկարօրէն կը տեսակցինք, հիմա սա՛ որբուկը մտիկ ընենք, ըստ բարեկամս՝ Տօքթ. Գալէմբեարեան, աչքերուս խորը նայելով անթարթ՝ տեսակ մը հրճանքով՝ զոր միակ կլինան զգալ ամէն անանք որ անապատին մէջ սիրելի մը կը գտնեն յեղակարծ:

Բօսնեայի սղեկին: Հայերէն չի՛ գիտեր: Արտ-

բախտան թրքերէն մը միայն կը հասկնայ: Արտ-բերէնովս սկսայ հարց ու փորձել:

- Անուսդ ի՞նչ է:
- Չե՛մ գիտեր:
- Ի՞ր տեղացի ես:
- Չե՛մ գիտեր:
- Հայրի՛կ, մայրի՛կ, եղբայր կամ քոյր ունի՞ս:
- Չե՛մ գիտեր:
- Չեր տեղը ձիւն կուզա՞ր:
- Այո՛:
- Լեռներ շատ կայի՞ն հոն:
- Այո՛, այո՛, շատ լեռներ կային, ձիւն կուզար շատ: Ձիւնը ի՛նչ ազուոր է: Անոր հետ կը խաղային մեծ տղաքները: Ա՛խ, ե՞րբ պիտի տեսնեմ այդ ձիւները:

Վերջացած էր հարցաքննութիւնս: Իրարու երես կը նայէինք հիմա, խորհրդաւոր ու լուս արտաշայտութեամբ: Չէի համարձակէր տեղին հարցնել: Առեկին ոճիրն է և բանութեան պատմութիւնը:

Երբեք որբերու անմիջապէս արձանագրուելուցան ու բնորին ալ տրուեցաւ հայրական զգակ մը՝ որուն վրայ զետեղուած է հայ գրօշակը:

Արխնի և եղենի վերապաղները՝ այդ պղպիկ հողիները՝ անմահ ու հմայիչ մզկա մը կ'ու-նենան, երբ գլուխնուն վրայ կը գնեն գրօշակարդ

զգալք: Այ՛ն մէկ սկրա կրնայ տակալ անոնց տատապանքի արցունքներուն մէջէն՝ ծիլ տանալ այդ գլխիժական և հրաշալի ժպիտին գիմաց: Եւ օրերով երազեցի, օրերով մտածեցի, զգացի և ապրեցայ այդ ժպիտը՝ հայ նահատակ սերունդին սրբագան բեկորներուն ժպիտը: Անխկա վերապրողներու հոգին էր որ կը գարթնուր տատապանքին վրայ ու արշալույսի մը պէս կազար ծախիլ:

Կարգը եկաւ մեր անանուն սրբակին: Անխկա իր գլխուն վրայ կը կրէր թըքական ծուլաւոր գլխարկ մը: Իրազանք՝ հայկական զգալ մը մտակցուցի իրեն և հարցուցի.

— Ո՞րն է գեղեցիկը, տե՛ս, ապիկա հայրական է, անոր վրայ մեր զրօշակը կայ, համբարե՛ տեսնեմ, մը մէկը կ'ազես տնե՛նայ:

Անժան աչակները ինձի ուզեց: Աշխարհ մը քերթուած ու եզերչութիւն կար այդ նայուածքին մէջ: Անոր այդ ակնարկը կը խորհրդանշէր և՛ տատապանք, և՛ զայրույթ, և՛ կամք, և՛ հաւատք, և՛ հոգին վերապրողներուն:

Չխօսեցաւ բնաւ: Չեւքէս յանկարծ յարչտակեց հայ զգալը, համբարեց անոր վրայ հայ գրօշակը և սկսաւ արտասուել: Արցունքները կաթիլ, կաթիլ կոխուեցան սեփակ թարթիչներէն: Ա՛, ան՛ իր արցունքներուն մէջէն՝ մէկէն ի մէկ ըմբոստացած՝ գեոնէն վեր առաւ ծուլաւոր գլխարկը, որ

քիչ մը առաջ նետած էր հոյ, և, սկսաւ անհուն կատաղութեամբ փետտուկ ծուլը, պատուակ գլխարկը իր ակնաներով:

Տեղին սգին, Վրէժին սգին, վերապրողներուն հոգին էր որ արթնցած էր իմ անանուն սրբակին մէջ:

Բզի՛կ, բզի՛կ բրած ծուլերն ու գլխարկն ամբողջ՝ նեակեց իր ուքերուն տակ և երկա՛ր երկա՛ր կոխկանց: Պարտուածին յողթութեան վրէժն էր տակաւ. վրէժ՝ որ հոյ ուրանեց սփռին զազաւարը և բնութեան խորհրդանշանը: Հայ արխնը պցուած էր հոյ՝ թուրք բարբարոս սգին գէմ՝:

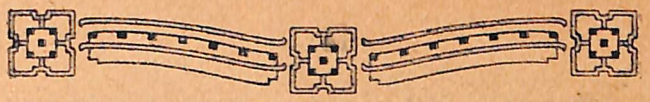
Հոյ՛ Պապուսափ Ասաջնորդարանին մէջ՝ մենք յսին՝ ու մտածկոս՝ յասեցանք այդ անանուն սրբակին՝ որ անապամներէն եկած էր ինձի պէս և առաջին անգամ բլլ յով կ'ողջունէր հայ զրօշակը:

Այլեւս բան մը հարցուցի իրեն: Չհամարձակեցայ: Բոլոր հարցնիլքներու սպասախօսներ առած էի արդէն: Միայն՝ անտանձան խոսքով մը՝ առաջարկեցի այս սրբակը մկրակել և ես անոր կնքահայր պիտի բլլայի:

Անապաափ աւաղներուն վրայ, Չախճախուած նահատակներու գանկերուն մօտ, երկար տարիներով՝ բախ մը նման ողբարտ մտացայ յանկարծ: Նոր կեանքի մը կենսապարտը շունչը եկաւ ու բարձրացուց կարծքս: Աչքերս նոր օրերու երազին բացուեցան:

Որոշեցի շատ մը անոր անունը դնել Վահագն
 և ձօնել Անտօնիոսի տաճարին : Վահագն Անտօնի-
 օսիոսն՝ այդ որբու կս, վաղը, նոր Հայաստանի մէջ՝ պիտի
 մեծնայ միշտ, հայ գրօշակը իր դպակին վրայ,
 և, յետոյ, ապահովապէս պիտի նուիրուի Նեմիսիսի
 տաճարին՝ որուն դռները լայնօրէն բացուած են և
 կը սպասեն վերապրող հազիներուն, վերապրող
 սերունդին :

Ո՛վ Վահագն Անտօնիոսան, ո՛վ ցեղին արիւնին
 և աւերներուն մէջ անած անբախտ տղայ, դուն,
 թերևս Ձեզթունցի մըն էիր, թերևս Սոփայ
 դասակն և կամ մինչեւ Հայկական բարձրասնոցա-
 կէն, դո՛ւն, վաղը պիտի մեկնես հոն՝ քո հայրե-
 նիքդ, ուր ամպածրար, ձիւնուպատ լեռներ շատ
 կան և ուր աւազներու անտաճման միօրինակութիւն
 չկայ երբէք : Հո՛ն, ո՛վ իմ սանս, դո՛ւն պիտի
 վերադառնես հայրենի ձիւնո՛ղ՝ որուն աջիքան կայտան
 ունիս, այս անտաղաններու հրայրեաց աւազներուն
 վրայ :

“ԵՍ ՄԷԿ ԱՆԳԱՍ ՍԻՐԵՅԻ...”

Հիթ հասանք :

Փետածոյն ըլլալու վտանգը անցած էր ալ :
 Բայց տեղատարափ անձրեւ մը կը սպառնար մեզի :
 Ամէնքս ալ պատաստուան, հին ու մաշ մէքմէկ
 ձեռք գգեստ տնէինք միայն ու բոլորովին թըջուած
 էինք :

Ի՞նչ պիտի ընէինք հիմա :

Յունվարի մէջ՝ անտաղափ քամին սարտախելի
 է : Մինչև մեր սակորները թափանցած էր խոնա-
 ւութիւնը ու ջուրը որ թջած էր երկնքէն հեղեղա-
 նաման՝ և, մենք՝ անպատուար՝ անոր տակն էինք
 մնացեր մինչեւ լոյս :

Գունատ էինք ամբողջս ալ : Մանտանոյ
 պատասխանատուութեան զգացում մը դիւ չար-
 չարիւ սկսած էր : Քսան և հինգ որբեր և այրիներ
 կը փոխադրէի դէպի Պաղատա, զանոնք ազատելու
 համար Տէր-Չօրի ահաւոր ապանդանոցէն : Բայց,
 եթէ անոնք կէս ձամբուն մէջ իյնային ու չկարն-
 նային տեսնել սպասուած ազատապրումը, ի՞նչ պիտի
 ըլլար խիղճս, ի՞նչ պիտի ըլլային յիշատակներս :

Սակաջն, Հիթ հասանք վերջապէս, ծովէն
դուրս հանուած մարդերու նման :

Այս անգամ ալ բախտը խնայեց մեզի :

Ու, ահա՛ Այգլիոնի յայտնական գառակները
օգնութեան կը փութան մեզի : Զինուորական
պետը՝ սրատուական հազարապետ մը, մինչև զետափ
կողաց և իր ձեռքով կարգապարտիւններ կ'ընէ և
կ'առաջնորդէ մեզ արարական սուն մը՝ ուր կրակը
շատուած է :

Որբակներս նոն կը տեղատրեմ : Կը մերկա-
ցնեմ գանձնք, հագուստնին չորցնելու համար :

Հազարապետը կը մեկնի, բայց կը խնդրէ որ
քիչ մը հանդատանայէ յետոյ՝ երթամ իր սունը,
զինք տեսնելու համար :

Տէր-Զօրի մասին կ'ազէ լսել :

Ո՞վ չէ լսած անոր անուր սրատու թիւնները :

*
*

Յանկարծ՝ մտթ ու ցածկեկ սենեակէն՝ ուր
հասարցած էինք մենք՝ քսաննահնդ հողի, կրակին
չուրջը և մեր գգեսանները կը չորցնէինք, ներս
մտաւ զինուորական տարագով առույգ երկատարդ
մը : Կարծեցի թէ անդլիայի է : Սմչցանք բոլորս
ալ : Մենք, սմանք մերկ էին : Անմիջապէս սաքի
կանոնեցայ և անդլիերէնով ներսդու թիւն խնդրեցի
որ դուրս ելլենք, կիներն ու որբակները առանձին
թողելու համար :

Զինուորականը չուարեցաւ ու վերջ տուաւ
համար մեր յեղակարծ ամօթխածութեան՝ բարձ-
րածան գոչեց .

« Հայ եմ ես, իրար մ'անցնիք » :

Սակաջն ևս արդէն իսկ սենեակէն դուրս էի
երթմ և զինուորականը ակամայ հետեւած ինծի :

— Ես ձեզ կը ճանչնամ, շատ ուրախ եմ,
անցած բլլայ, բոսս ան և ուժգին սեղմեց ձեռքս :

— Հա՞յ էք դուք, հարցուցի :

— Հայ եմ ես և Խարբերցցի, սմանաւ է վաճան

Մեկքնեան, պատասխանեց :

Առաջին հայ զինուորականն էր որ կը տեսնէի
անդլիական տարագով : Ուրախութիւնս չար չունէր :
Կաթիլ մ'արցունք կախուեցաւ թարթիչս ի վար :

— Մի՛ յուզուիր այդքան, յարեց վաճան,

տեղի յուզումնայից բաներ աճիմ զես ըսելիք :

Մտի՛կ բրէ ինծի : Շատ անձկոտ եմ, սիրտս կը
վկայէ թէ դուն իրագեկ տեղեկութիւններ պիտի
կրնաս տալ : Տէր-Զօրէն կողատ գուն, աչնդէս չէ :

— Այո՛, պատասխանեցի : Ո՞վ կը փնտտես,

Տէր-Զօրը սմանձման գերեզման մըն է, նոն ինկոյ
նահատակները հազարոյս ալ չուենի, իսկ ողջ

մնացողները, վերապրողները, անոնց թիւր շատ
ոչինչ է, բոլորն ալ որը կամ ալքի, քիչ բացատ-

թեամբ ամուսնացած արարներու հետ :

— Փո՛յթ չէ, ես կիսն կը փնտտեմ, բարե-

կամս, ես կի՛նս կը փնտռեմ, թերեւս այդ վերապարտներուն մէջն ըլլայ, կրկնեց :

— Անունը ըսէք ուրեմն և կրնամ անմիջապէս յարմարել ձեզ, ընդմիջեցի :

— Անո՛ւնը :

Ու երկար ան՝ մը թուաւ ընդհին երիտասարդ գլխուորակներն՝ որ ապահովապէս թարգման մըն էր :

— Անո՛ւնը ըսե՛մ. բայց, նախ մտիկ ըրէ պատմութիւնը : Անունը դուք պիտի կրնաք հասկընալ, սրովհետեւ արդէն իսկ ծանօթ են ձեզի այդ պատմութեան հերոսները :

— Կա, ըսի, տեղ մը նստինք և պատմի : Միայն ածապարելու ենք, սրովհետեւ political officer ին պիտի ելթամ : Խօսք տուած եմ :

— Կարձ և համառօտ պիտի պատմեմ, թէ և երկա՛ր, անյուր և սրտատուչ վէպ մըն է խմբնս, մրմնջեց ու սկսաւ իր պատմութեան :

— Կը կարծեմ թէ չէք մտցած Սարբերդի Հիւսէյնիկի գլուղը : Այդ գիւղի Մեկքոնեաններէն եմ ես, ուղբացիալ Թրկատնցիի աշակերտը : Տասնըհինգ տարեկան էի երբ սիրեցի և սիրուեցայ : Հակառակ ընկերային արգելքներու՝ մեր իտէական սէրը շարունակուեցաւ մինչև տասը տարի, երբ պատերազմը հաշակուեցաւ : Չլնուորութեան տարիքիս մէջն էի : Չլնուոր իբր կանչեցին զիս : Տխուր ու անաւոր նախազգացումներ միտքս զրաւեցին :

Միջոց մը դասէ և ազատեցայ գլխուորութենէ : Յետոյ՝ օր մըն ալ սարապրութիւնը վրայ հասաւ : Ու թ օր պայմանաժամ տուին մեկնելու համար : Ի՞նչ կրնայի ընել : Որաչեցինք ամուսնանալ : Յաւապին հարսնիք մը ըրինք : Ու առաջատր գիշերն իսկ մեզ ձամբայ հանեցին . . . :

Բախտը կը խաղար սրախ հետ : Մինչեւ Տիգրանակերտ քաղեցինք միասին : Տակաւին քաղաք չհասած՝ մեզ՝ բոլոր այրերս բաժնեցին, ապանելու համար :

Կէս ձամբուն վրայ՝ ես բաժնուեցայ Զատիլէն, զոր կը կարճեմ որ յիշեցիր :

Ի՞նչ բաժանում :

Ըսաւ և լսեց :

— Յետոյ, շարունակեցէք, բախ ես, շատ վարժ եմ այս կարգի պատմութիւններու : Կ'ազեմ վերջաւորութիւնն հասկնալ :

— Յետոյ, շարունակեց ան, ես փախուտ տալի՛ երբ իմ բնկերներս հատիկ հատիկ ջարդուեցան : Փախուտ տուի գէպին Տէրսիմի լեռները, անիկ անցայ երկուս և ապա Կովկաս և անիկ ալ Ամերիկա : Բայց կրնայի՞ ճանդխտ ընել Ամերիկա : Կամուոր արձանագրուեցայ և անցայ Սուրիա : Հոն լսեցի թէ մեր կարտանը որ Խարբերդէն մեկնած էր Տիգրանակերտ և ետքը Մեքափն, բոլոր այրերը կը կորսնցնէ և միայն կէները կը հասնին Տէր-Զօր :

969
ՀԱՄԱՐԱՆ
2

Ասոր համար՝ զիսն մ'կատարեցի, և, հիմա անգլիական
բանակին մէջ, հաս թարգման եմ և մէկ երկու
օրէն գէպի Տէր-Չօր պիտի մեկնիմ՝ քանի որ ասան
օր է որ ան մեր ձեռքն է: Հոն կը յուսամ
զանեկ զոնե, հետքը կ'առնա՝ զոր ասոր տարի սիրեցի
և զոր կորսնցուցի եղեանի ճամբուն վրայ: Բայց,
քանի որ դա ք անկէ կուգաք, անոր հետքը սեզ
մը չկրցի՞ք գտնել կամ ս ե է բան մը չկրցի՞ք բեկ
անոր նկատմամբ:

— Տիկին Չապէլ Մելքոնեան, ծնած Յով-
սէփեան, այնպէս չէ՞, շտապեցի յարանել ես:

— Այո՛, այո՛, չո՛ւտ բռնք, կը խնդրեմ, բան
մը գիտե՞ք իրեն նկատմամբ, պատասխանեց չէ՞զ
երբաստարոր՝ որ գտնատիկ սիրաս, որ սկսաւ գող-
գող յագումն:

— Բայց պագարին եղէք, կրնայ սզ՞ ըլլայ:
Ես սչ թէ, անոր հետքը սեսած կամ գտած եմ,
այլ բան իսկ ձեր կինը՝ Չապէլը զոր այնքան
սիրեցիք խնդի նման: Միայն թէ սորտեցէք,
հիմա, հարկ է որ զիստարական պեռփն երթամ
որբակներու համար: Երկու ժամ յետոյ, եկէք
խնձի և շատ գո՛հ պիտի մնաք: Լաւ լարեր ունիմ
ձեզի տալիք: Կինդ կ'ապրի դեռ, բայց արտրի մը
քով կը գտնուի, վերջացուցի:

— Կը պաղատիմ, կրկնեց շարունակ, իրան
կ'ապրի: Ախ, ի՞նչ փոյթ թէ ան արտրի մը քով

տարած ըլլայ նոյնիսկ որպէս հարձ կամ կին, ևս
մէկ անգամ սիրեցի և կը շարունակեմ սիրել: Ան
խմ կինս է, ոճիրն ու բանութիւնը չեն կրնար մեզ
անջատել, եթէ կ'ապրի, ան զարձեայ իմ կինս է,
պիտի ազատեմ զինքը:

Ու բաժնուեցանք:

— Երկու ժամէն հաս պիտի ըլլամ: Չուշա-
նաք, կը գոչէր ան, ալլալլամ, ինքնամաս, երբ
ես գիմեցի գէպի political officerին տանը:

*
**

Կէս ժամէն վերադարձայ:

Տիկին Չապէլ Մելքոնեան արդէն Պագտաս
տարած կարասնին մէջ կը գտնուէր: Երկու-
դոմօրէն հարցուցի անոր թէ ո՞ր կը գտնուի
արդեօք իր ամուսինը:

Տնցուեցաւ. հին յիշատակներ արթնցան հոգիին
մէջ: Փղձկեցաւ: Ու արցունքներս մէջ հեծեճազին
մըմնջեց թէ ան տղանուսամ է Տիգրանակերտի
ճամբուն վրայ:

Ի՞նչ կրնայի ընել հիմա: Երկու տարարտիտ
սիրահարներն ալ զիրար մեծած գիտեն: Ինչպէ՞ս
յայտնել իրականութիւնը:

Մտածել սկսայ: Ի՞նչ աճուկի, անպատում,
չիրտած բաժանում և ի՞նչ անակնկալ հանդիպում
հոն՝ Հիթի մէջ, եփրատի ամերուն վրայ: Անտեք
օր մը հայրենի հողուն վրայ, նոյն եփրատին ամի-

բուն մօտ հիւսած էին իրենց սիրոյ կրագները, ապրած էին տասը երկա՛ր տարիներ սիրոյ կեանքը, և, այսօր, ա՛նա՛ իրենց բաժանումէն չորս տարի վերջ՝ երբ զիրար մեռած զիտեն նոյն եփբատին ափե-
րուն քով կը հանդիպին իրարու : Կը հանդիպին իրարու, բայց երկուքն ալ սառապած, մահուան ճիւղաններէն վերապրած, ափերէ ափ քշուած, ինչպէս յարդի շիւղ մը : Եօթը արարներ Զապէլը կին բրած են, եօթը ժանտարմ վաճանք սպաննել ճգնած են : Երկուքն ալ կ'ապրին սակայն և իրարու մօտ թէև, անտեղեակ են դեռ :

Ո և է կերպ մը չկրցի գտնել մէկին կամ միւսին յայտնելու այս հրաշալի, ազելսարչ ու ցնցող հանդիպումը, անակնկալ իրականութիւնը :

Ժամ մը անցաւ :

Խարբերոցի թարգմանը վերագործաւ որոշուած ատեն : Ես դեռ կը խօսակցէի Տիկին Զապէլ Մեղ-
քոնեանին հետ՝ որ օղիկ, օղիկ արցունք կը թափէր, յիշելով իր սիրային կեանքը, իր յեղակարծ ամուս-
նութիւնը ու եղբրական վախճանը իր անլուր բաժանումին :

Ա՛նա՛ երկուքը, երբեմնի սիրահարներն իրարու : Մէկը՝ որ պատաստուն, բզիկ, բզիկ եղած գգեսաներու մէջ՝ կողկողալին կ'արտասուէ, որուն ցաւալին պատմութիւնը զարհուրելի պատմութիւնն է հայ անուրաս նետուած, չարչարուած, լլկուած,

լքուած կուսութեան : Միւսը՝ անդլիական զինուոր մը իբր՝ յաղթ ու անձկուտ, ան որ սուբին տակէն փախաւ, իրեններուն կորուստէն խելայեղ նեա-
ուեցաւ. կսխի գծին վրայ, ափէ ափ բաղխեցաւ և որուն ազատագրման պատմութիւնը քիչերու միայն պատմութիւնն է լիպային ու անճատապլի :

Լուսթիւնը կ'իշխէ : Ոչ մէկս չենք խօսիր : Խորհրդաւոր բան մը կ'անցնի մեր վրայէն :

Վերջապէս կը խզեմ լուսթիւնը :

— Տիտը Վաճան Մեղքոնեան, կը յարեմ, ի՞նչ կը զգաս հիմա, բռէ՛, ի՞նչ կը փնտտես :

Ու ասանց պատասխանի սպասելու կը շարտ-
նակեմ .

— Տիկին Զապէլ Մեղքոնեան, դուն ս՞ի կ'երա-
զես, ի՞նչու կուլաս, նայէ, վեր սեւեռէ նայուածքը, չե՞ս ճանչնար քու ամուսինդ :

Յանկարծ՝ մէկ դասանակէ շարժածի նման՝ երկու հոգիներ իրար կ'երկարին, իրարու կը վարին, կը գիրկընդխառնուին :

— Զապէ՛լ, հոգի՛ս . . .

— Վաճա՛ն, կեանքս . . .

Երթունքները իրար հպած են :

Բայց, մէկէն սուր ճիչ մը կը բարձրանայ, ճիչ մը ազեկուտ ու սրտածմլիկ .

— Մի՛, մի՛, ես քու կինդ չեմ կրնար լլլայ :

Արարիան ազարտեց արգանդս : Ես եօթը Էրփի
անեցայ : Ես անարժան եմ համբույրին . . .

. . . Ու Զապէլ նուազամ էր : Վահան՝ պինդ
բանամ զայն իր գրկին մէջ՝ գարգուրապին կը
շարունակէր համբուրել, համբուրել, իբր թէ տարի-
ներու կարօտը կ'ուզէր ասնել, որպէս թէ այդ
անբիծ, սրտագեղ համբուրներով կ'ուզէր մտքրել
իր Զապէլը :

Արցունքներ սկսան կախուիլ Վահանի սցաերն
ի վար : Փղձկեցա : Մտլի նման, կոճակի նման
սկսաւ բարձրանալ իր կուրծքը : Սչքերը զարձայ
վրաս : Ես՝ լուսու աղչանար՝ կը դիտէի : Անտեղի-
տալի զգացում մը զիս տեղս գտնամ էր կարծես :
Չէի խորհեր, ոչինչ կ'անցներ մաքէս, միայն
աչքերուս առջեւ պատկերացած էր կենդանի
սիրտաւոր երբեմնի դուլին՝ որ իրար ողջագործ
իրար վարած, սիրոյ յախտնական համբուրին
մէջ մտացած կեանքն ու պայքարը : Մտքի աչքե-
րուս պինդ մարմին առած պատկերը, հիմուկ-
ուսն աղիխարչ պատկերէն ոչ նուազ իրական կը
թուէր ինծի :

Վահան դարկանար՝ կը շարունակէր նեծեծել և
տակի պինդ սեղմել մտքած Զապէլը : Բոլոր սրտուկ-
ներս ու միսս այրիները հիմա չըջատատամ էին
մեզ : Ամէնքն ալ կուլային, բայց ի՞նչու համար :
Զապէլ հազիւ թէ կ'ուշաբերէր, երբ Վահան՝

չեղակարծ պտտկու մտի մը, աւելի ու ժպին սեղմած
զայն իր կուրծքին, անտե՛րջ, երկար համբուրեց ու
կրկնեց սչապէս :

— Ի՞նչ վայթ, հազիւս, ես մէկ անգամ սիրեցի,
մէկ անգամ ես սիրեցի . . . :

ԱՅՍԱՀԱՐ ՕՍՄԱՆ ԶԱՎՈՒՇ

Միջնաժամակ, շագանակագոյն աչքերով, սև ու հաստ մազերով, բայն ու թու սիւխով խրոխտ զինուոր մըն էր Օսման Չավուշ: Ինչ ցեղի պատկանիլը ինքն այ չէր գիտեր, որովհետև մայրը արար էր թէև, բայց հայրն այ թուրք մըն էր, անկարեկիր, կաշատակեր ու ինկամ պաշտօնեայ մը, Ուրֆայի մէջ, հայելին իր գասակարգին:

Օսման չավուշ կրնար խօսիլ թէ թրքերէն է թէ արաբերէն միևնույն աստին: Ասոր համար երբ թրքական միջավայրի մէջ կրկար ինքզինք, կ'ըլլար կատարեալ թուրք մը՝ որ կ'ատէ միսս բոլոր ցեղերը և կր պարծի Այի Օսմանի սերունդին վերաբերելուն համար: Իսկ, երբ կր գտնուէր արաբական աշխարհին մէջ, կատարելապէս արար կր ձևանար և կր նախատէր թրքերը իրենց բնակարայութեան և անիրաւ ճնշու մներան համար:

Մարդ կրնար խարսիկ կարծելով գաջն ուխտեալ հակառակորդ մը թուրք ցեղին և արար հոյակապ յեզատիտական մը:

Սակայն, մարդ կրնար գտնել զինքը հարուստ

հարսներու այն խո մըին հետ որ Արաբիայ մէջ կր կատարէր և՛ զարհուրելի անիրաւութիւնները և՛ սոսկալի զրկումները: Իրական դիմադիծն է աս, կր խորէր մարդ, թուրք զարստ որ բնակութեան և ժառանգականութեան

Այսպէս, տարիներ սահեցան, բայց ոչ ոք կրցաւ հասկնալ իրական Օսման չավուշը, գտնէ վայրկեան մը կարգապ անոր հոգին թէ ուր կր հակի, սիրտը մը հայրենիքին կապուած:

*
**

Մեծ պատերազմէն ի վեր՝ ան Տէր-Չօր եկամ էր Ուրֆայէն, իրր զինուոր: Հաս՝ չավուշութեան բարձրացած էր, երկու տարի ծառայելէ յետոյ:

Ան միշտ նկատելի գէմք մըն է եղած հիւանդանոցի զինուորներուն մէջ: Միշտ սիրած է ծառայել հիւանդանոցներու մէջ, բայց միշտ իրր չավուշ: Մանտանոյ որ ան միշտ կր նախընտրէր հիւանդաներուն և իր գունդի զինուորներուն պարէնի բաշխու մն բնել: Ծածու ճամբան գտած էր ան: Սպաներ միշտ զինքը կր գնտուէին և իրր գործիք կր գործածէին իրենց շարաշահութիւններուն, որովհետև Օսման չավուշ վարպետ մըն էր եղած իր գործին մէջ. գիտեր թէ ինչպէս կարելի է գտնուլ հիւանդանոցի խզէն և միտէն և կամ ինչպէ՛ս կարելի է աւելցնել զինուորներու բաժնուելիք հացը:

Պատերազմը սրանչեղի պատահով թիւնն էր
 ստամ իր ներարգրի գործադրութեան : Արնայ
 գագնայ իր սկտտութեան անբարանուցէն ասանց
 իրձաճարտերա , սրովնեան թուրք շէր ըլլար աչ
 ասեն , և , կրնար սրտի ճանուրով պակաս ապ արար
 գինասրներա ասիկը , սրովնեան թուրք կ'ըլլար
 այդ վայրկեանին :

Հրաշայի թուրք գինս սր մին էր սն՝ աշխարհա-
 լեր պատերազմը օրերուն : Հայրատացած էր բտա-
 կան և կ'ազէր սր երկարի պես յալթաթիւնը և
 ետրատի բանակը ճամնի մինչև Պարտաս , անկէ
 Պարտաս և յետոյ Հնդկաստան :

Այս բան հայրենատէր էր սն :

*
 * *

Տէր-Չօր լեցւած էր հայերով :

Օսման չալուչ շատ շէր սրեր հայ ասարագիւ-
 ներա ներկայութիւնը : Միայն աճաճութեամբ շէր
 սր կը գիտէր հայ սպիտակամորթ կիներա , չքնազ
 աղջիկներա ներկայութիւնը :

Բնութիւնը սիրած էր գործի : Պանկամին
 Ձէքի կարտանն , կարտանն կը գրկէր հայերը գեպի
 ջարդատուն , գեպի Մարաթ , Սուսը , Շէտտատի
 և Հասիճէ : Արդէն կամարջէն անդին անցնողը ալ
 ետ շէր գար : Քայտը վերագարձ չունէր :

Արիւնի և ասարի ժամը հնչած էր :

Տէր-Չօր սպող բարբ թուրք և արար կրծա-
 լէրներն ա հայրենատէրները գործի վրայ էին :
 Մարդ շէր մնացած որ գննէ յանուն կրծքի երկա-
 երեք հայ կին կամ աղջիկ չ'սանէ իր քով : մարդ
 շէր մնացած որ յանուն թուրքիոյ վրկութեան
 հայա մը կողարարը ըրած չ'ըլլար :

Ամէն ոք գտէ էր : կին և գրամ : Հայրենիքը
 վրկած էր : Թճնամիկն՝ հայ անդէն ասարագիւնե-
 րան արիւնը Քաղուսի երկայնքէն կը հտէր և
 Տէր-Չօրը կը գրոշագարդէր այդ հակապիւն
 յալթանակին համար :

Օսման չալուչն ալ ետ գետի մէջ էր : Անման
 հայրենատէր մին էր արդէն : Հիմա աւելին եղած
 էր : Ա թր ասրեկան հայ աղջիկ մը իրը կին ասած
 և մնացած էր ասար օր յետոյ : Տանրդեց
 տարեկան կին մը արդէն իսկ աճէր և սրգէս
 սպասունի երկա Պրատացի թարթ կիներ ալ կը
 գործածէր :

Մարգարէին օրձութիւնն էր արկա : կին ա
 ասար : Երկա քն ալ միեւնոյն սպրիւրէն : Հայերը
 մեկնած էին գեպի մահ և ձգած էին իրենց կային
 դրամ , գրամ , գրամ : Բայց գրամը ասանց կնոջ
 ինչ պիտի ընէին : Սուր հաճար անմար ներած էին
 հայ կիներան և աղջիկներան օսմանեան կայսրա-
 թեան հանդէպ գտալիք ըլլաին և ո գած էին
 սր սպրին իրենց մօտ :

Օսման չափուչ՝ երկիւզամ հաւատացեալին ման՝
կ'տարէր, կր կոպարտէր և կ'ապրէր իր կիներուն
հետ :

Երջանիկ էր :

*
**

Կր պատմուէր թէ կամուրջէն անդին սոգան-
դանոց տարած հայ նահատակներու հարստո-
թիւնները կը մնան արեւուն տակ, աւազներուն
վրայ : Զգեստներ, գրամներ, գորգեղէններ այնչափ,
անհայտ : Զէթէներ բեռներով փոխադրած են,
բայց վերջը չէ եկած, չէ սպասած : Զէթին կտո-
քերով գրտմ և գարգ գրկած է Պոլիս՝ իր սնիրի
բնիկներուն, մեծ վարպետին՝ կարմիր թալաթին .
և նոյն իսկ թարք Աղգային գրամատուներ շատ մը
սակեղէններ գրկուած են, բայց դարձեալ չեն
հատած : Վիպային հանգամանք մը ստացած էր
կամուրջէն անդի ի նահատակուող հայերուն հարստ-
տութիւնը :

Ոչ ոք կրնար անցնիլ կամուրջէն : Միայն զոնն
ու սորազործը միտաին կրնային մեկնիլ : Զէթին էր
միայն որ կրնար երթու գործ կատարել :

Բայց Օսման չափուչ ինչպէ՞ս պիտի գիմանար
աւարի այդ հմայքին, ինչպէ՞ս կրնար սպասել
անտարբեր և ամէն օր լսել աւելի անմկայրեաց
պատմութիւններ, աւելի հրապարիչ անոցքեր :

Ու, գիշեր մը, կը լողայ միւս մինակ և եփրատը

կը կարէ և կը մեկնի գէպի Բապուսի երկայնքը,
ուր անբունծ, անգերեզման գիակները հայ մարտի-
բաններուն՝ փռուած կը սպասեն մեծ օրուան մը
մեծ յուզարկաւորութեան :

Նահատակներու գիակները . . . :

Ո՞վ գիտէ անանց տեղուանքը :

*
**

Կէս գիշեր է :

Օսման չափուչ յոգնած ու խոնջ՝ մօտեցած է
Սուարի : Սուազներուն վրայ, իրարու քով, եղբայ-
րաբար ինկած են ճախջախ գլուխները 150,000
հայերու : Ընտանիք, արիւն, զանկեր ու սկոր:
Անտահման տարածութիւնը կարմիր ներկուած է :

Իփակներ, զանկեր, գիակներ :

Ու անանց մօտ գոչքեր, զգեստներ ու ամէն ինչ :

Լաւ թիւն է ամէն կողմ : Ծառ կամ թուփ չկայ
որ փոխայ : Հովը միայն յանկարծ կը սուբայ
կ'անցնի ու կարծես նահատակներու վրէժը կը
զտայ ծագէ ծագ, հեռու որ աշխարհներուն :

Բայց լաւ թիւնը, եզերական ու գիւային
լաւ թիւնը աւելի զարնութիւ է :

Օսման չափուչ յամբարար կը մօտենայ հան՝
ուր գիակ ու աւար շատ կան : Արդէն իր սրտին
տրտիլներ ինքն իսկ կը լսէ աւելի ուժգին ու բարձր
քան սննցը հովին որ հեռուներէն կուգայ :

Արճախըքը հեաղհեաղ հագին կը բռնէ: Աչքիւ ըսն գիտաց՝ հեաղհեաղ կենդանութիւն կ'առնեն մեռելները, շարժիլ կրակին կամայ, կամայ: Ականջներուն տարտառ, բայց սպառնական, մեղմ բայց անուար ձայներ կը համնին:

Ա. ստիւտմը կը ծառայի իր սրտին մէջ, իր երակներուն մէջ: Սարսուղ կրակի:

Բայց ներքին բնազդ մը զինքը հո՛ղ, աւարին կը կապէ: Ուրբերը չեն ազեր հեռանալ վայրէ մը աւր լեցած են ինչքեր ու հարստութիւն: Գիւրճի՞ն է անմոցմէ բաժնուիր:

Զարհուրանքի վայրկեան. վայրկեան բնազդի: Արճախըքն ու կողարտախ անչը կը սլալքարկին: Ստիւտմը կը գարնէ, կը հեռացնէ Օսման չափաչը. աւարը իրեն կը կոնչէ, իրեն կը կապէ:

Կախ:

Յանկարծ, երբ՝ Օսման չափաչ խելայից կ'իյնայ աւարներուն վրայ լողորը մէկ անգամէն բնձեռելու համար, գիակները, հայու ստորաբախտ գիակները տաքի կ'ելլեն, կը շարժին ու իրենց խոտչացած աչքերով կը նային Օսման չափաչին . . .

Օսման չափաչ, խենդի նման, կը ձգէ գոյքերը և կրակի փախչիլ: Բայց նայածքները կը հայտնեն զինքը:

Կը փախչի Օսման չափաչ, կը վազէ անգաղար, վեց ժամ, մինչև որ կը համնի եփրատ: Հոն

այ կը հարածուի դեռ: Կը լողայ և կուգայ, կը համնի իր ստնը, կը մտնէ մթին սենեակ մը և գոները վաղից կուտայ և ոչ սր կ'ընդունի իր մօտ:

Տամբիկեց՝ տարեկան իր աւարաբախտ կլներ՝ Խորբերգցի հայ աղջիկ մը՝ կ'ազէ մօտենալ անոր: Բայց, Օսման չափաչ կը զօչէ գողահար:

— Երս մի՛ գար, նայածքդ անմոց նայածքին մը նմանի: Մի՛ նայիր ինձի, սիրտս հիմա կը պատախ: Կը ստիւտմ: Մեզայ, մեզայ . . .

Ա. Օսման չափաչ խենդացած էր:

Երեք օր յետոյ՝ իր Ստարի գարձէն՝ Օսման չափաչ կը մեռնի իր տանէն դուրս, միշտ փախչելով, միշտ հայածուելով հայ գիակներու նայածքներէն:

Այսպէս՝ Օսման չափաչ:

Անոր պատմութիւնը Տէր-Զօրն ամբողջ լուր գրակ:

Օսման չափաչը հայածուց հայ գիակներու նայածքը հոս հոն, ամէն կողմ կը գտնուի ուր հայ մը կայ հոս հոն, ամէն կողմ Օսման չափաչներ կը հարածէ շարունակ, սրտհեռու 150,000 նահատակներու վրիճարորը նայածքը կը նմանի վերապրողներու խորանիլ ու հրացայտ նայածքին:

Այսպէս՝ Օսման չափաչներ չկան արդեօր . . .

“ԿԵԱՆՔՍ Կ’ԱՌՆԷՔ, ԲԱՅՑ ԿԱՄՔՍ՝ Ո՞՞,”

ԻՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆԻՆ

Հո՛ս է անդնդային Քեօթիւրիանը (*) որուն կառարաններուն վրայ գիշտապէս բազէնները կը ճախրեն ու ստորաւն ճողփինն տարով կը սարսկի, կը սասնի մեր արխնոս եփրոտը, որպէս վիթխարի զաղան մը՝ որ սոնարով կը ճողարի գտագեղի երկաթներէն:

Հո՛ս է սեպաքանդակ այն սպտաւոր՝ որ լսո կը հակի եփրատին ու կը նայի, կը նայի, և, որուն վրայ աղօթք մը քանդակել տուած է Քեառցի թագաւոր մը: Սպտաւոր միտած պարսպութեան մէջ՝ կ'երկարի եփրատին՝ որ փրփարներ կը նետէ անոր կողերուն: Այս սեպագիր սպտաւորին առին է որ գերման արծիւր՝ Մարթըէ ժամերով աղօթած է, ու ս'գ գիտէ ի՛նչ սրտային խանդաղատանքով

(*) Քեօթիւրիան կը գտնուի Խարբերդի և Մալաթիոյ միջեւ, եփրատի ափին, հսկայական լեռան մը կողին վրայ: Քարաշէն ամրաց մըն է ան որ պանդոկի դէր կը կատարէ և որ հայ մարտիրոսագրութիւն պատմութեան մէջ եղու զարհուրելի եղեւածայրը անպատու, անանուն սճիւրներու:

կրկնած աղօթքը ս'չ թէ Քեառցի թագաւորին այլ Քրոսիացի իշխանին, որուն հետ պատրաստած էր գերման ուժին տիրապետումը հետուոր երկիր-ներու վրայ:

Տասնըվեց տարեկան էր Յաամիկ՝ յամիկի չափ քնքուշ, չքնաղաղեղ աղջիկը Խարբերդի մտաւարական նահատակներէն Բրօֆ Մկրտիչ Որբերեանի:

Դեռ տասնըվեց տարեկան՝ կին մըն էր արգէն հոյակապ: Փողոցներէն երբ կ'անցնէր՝ աչք չկար որ չզգանար, վայրկեան մը դէթ սեւեպի անոր խոտվայտիկ կերտուածքին հմայքն բմբաշխնելու: Մերերն անգամ ետ կը դառնային ու սարսուռով համակուած կը պաղէին անոր խորունկ նայուածքին, հողեհնայ գնացքին դիմաց. ու մարդ չկար որ չճանչնար զայն:

Ոճիրի, բնաջնջումի հրամանը ամէն կողմ: Հայկական բոլոր քաղաքներու վրայ տարսափը թառած է: Բանտերը լեցուած են հայ մտաւորականներով: Ամէն գիւղ ու քաղաք իր առաջին գոհները կուտայ:

Խարբերդի բանտերը լեցուն են ծայրէ ծայր: Ո՞չ ոք կրցած է ճողարիկ հարածանքէն: Հո՛ս են Բրօֆ. Թէնէքէճեանը, Թիկատինցին, Տ. Վարդան

քնն. Աստուհանը, Սրմաքէշխանը, Բրօֆ. Սողիկեանը և Բրօֆ. Որբերեանը՝ որ նոր վերագարձած է Ամերիկայէն:

Հէզ Որբերեան, Սարբերզ հասնելուն՝ բանտ կ'առաջնորդուի իր ընկերներուն մօտ, աւր կը խելագարի, երբ կը լսէ թէ տեղին ստիկան գորքերուն հրամանատարը ձեռնարկած է ամէն գնով Յատմիկը յափշտակել:

Ա. կըսիսի տարազուեթիւնը: Մարդ չմտար քաղաքները: Բանտերը լեցուած կայանաւորները մէկիկ մէկիկ գիշերանց կը գրկուին խողխողման կեդրոնները: Եղեանը կը հնձէ բոլորը: Անտք բունձ կամ հոգակցոտ անգամ չեն ունենար:

Ո՛վ անանուն թուրք սճիր: Չ'սպաններ չէր Որբերեանը: Աւելի եղերական վախճան մը կը սպասէ անոր:

Ոտսիկան զինուորներու այս զիւային հրամանատարը կը փորձէ համուզել խելագար հայրը Յատմիկին՝ որ կամովին յանձնէ իր աղջիկը իրեն և ինք կը խոտտանայ անբախտ վաստակաւորը որպէս իր աները պաշտպանել: Իր հրեշտակնման աղջկան պատիւին ու արեան մէջ ապրիլ կը յանձնարարէ հօր մը որ պապենի, աւանդական մաքրութեան՝ Անահիտին՝ ձօնած էր իր տունը:

Կարաւանները կը մեկնին դէպի Տիպրանակերտ կամ դէպի Մայրթիտ: Կը մեկնին՝ յեռնորուն վրայ

կամ ձորերուն մէջ անճեռանալու, մեանելու համար: Բրօֆ. Որբերեանին տունը կը մնայ դեռ: Բռնաւորը կը խաղայ հոգիին էն նուիրական զգացման հետ: Կեանքի հրապարանքը կամքին պիտի կրնա՞ր յաղթել:

Օրերը կ'անցնին: Յատմիկ զարկահար՝ կ'անձկայ մեկնիլ իր աղգակիցներուն հետ դէպի ձամբան աքսորին: Իր հայրը կը ձգէի, չզրկուելու համար մարտիրոսագրութեան ձակատագրէն: Բայց ոճիքն ու կիրքը կը խաղան իրենց դիւային սուրբանքները:

Բանութիւնը վհատած կամքին տռչել՝ կը նետէ ասոնք ալ դէպի արձաւիրքին ու մահուան: Բայց Յատմիկ կը հալածուի դեռ:

* * *

Տխուր ու լուսկեաց կարտան մը կը յառաջանայ դէպի Քէօմիւրիան: Դժնդակ ու արկածալից ձամբորդութենէ մը յետոյ՝ կը հանդչի անգլանդին խորը, Եփրատին զիմաց՝ ուր Բեռապի թաղաւորին սեպագիր սպառաժը կը կանգնի դեռ և որան վրայի աղօթքը երկինք կը բարձրանայ:

Թուժքին մէջ աղջիկ մը կայ պատառատուն գգնտաներով, աչքերը արցունքներով կասկարմիր, կոպերը ուռած, այտերը զարկահար ու գի-

բաւոր և մորթը՝ սԵւով ներկուած : Յատկին է ան՝ որուն խելագար հայրը տառապանքներէ խոնջ ու հալածանքէն ուժառայտ՝ տակաւին կը հօկէ իր կերպը բանափոխ աղջիկը և որուն կամքը երբեք չէ բնկճած :

Տարաբախտ հայրը՝ նստած այն ապառաժին տակ՝ կ'աղօթէ . չրթունքները փակ են ու երբեք չեն շարժիր : Լուռ կը նայի : Ան որ պերճախօսի համբաւ կը վայելէր, հիմա, հոգ, պատմական ապառաժին տակ՝ արձանի նման կը նայի ապառաժին, սեպագիր քանդակին, գերման արժիւին նշանին ու եփրատին՝ որ սլոր մոյր, խօլարչաւ կը սահի, անդադրում փրփուր ցայտեցնելով և դիակ փոխադրելով :

Յանկարծ՝ ստոխան զինուորներու հրէշային հրամանատարը, խուժը մը սուխուորներով, կը ցցուի անոր դէմ :

Վարը՝ անդունդ է անաւոր ու քսամնեցուցիչ : Վերը՝ երկինքը չերևիր :

Բարձրաբերձ կատարները ծածկուած են : Ուստի որուն տակ եփրատը կը ճողիտ՛յ, կը մոլեղնի, կը փրփրի :

— Կամքդ տակաւին չխորտակուեցա՞ւ : Տո՛ւր հաճութեամբ քու աղջիկդ ինձի, և, ես պիտի վերադարձնեմ ձեզ՝ բոլորդ իմ սունս, ուր հանդիստ ու երջանիկ պիտի ըլլաք, կը գուռայ բարձրաճայն՝ բռնաւոր գասակը թուրք ցեղին :

Պատասխան չկայ :

— Տե՛ս, հոս ափերուս մէջն էք : Եթէ ուզեմ՝ ձեզ ամենքդ դետը կը նետեմ՝ կամ անդունդն ի վար, և, կամ կտոր կտոր կը խողխողեմ : Ո՞վ պիտի գայ ձեզ փրկելու : Եթէ ուզեմ՝ իմս են ձեր բոլոր գոյքերը, դրամները, աղջիկներն ու կիները և իմս՝ ձեր կեանքերը : Ո՞վ պիտի դիմագրէ ինձի : Բայց հաճութեամբ կ'ուզեմ ունենալ այն շքնաղ հրեշտակը որ քու գասակդ է : Կամքդ տուր ինձի և ան պիտի փարի ինձի, խմբնս պիտի ղլայ : Ու զուք պիտի ազատիք ձեր ցեղը հալածող անաւոր ճակատագրէն, կը շարունակէ կեղծիքի, անբարոյ յականութեան ասպետը :

Ո՛չ մէկ պատասխան :

— Բայց, խօսե՛, կ'ազազակէ ուժգին հրացայտ աչքերով, զինովցած բռնակալը, խօսե՛, ի՞նչ տարրերութիւն, ի՞նչ արժէք ունին կամքդ ու հաճութիւնդ, անա իմս է հրաշայի աղջիկդ և կինդ ալ միասին : Անտնք իմբնս պիտի ըլլան, ինչպէ՛ս քու կեանքդ սա ափիս մէջն է հիմա : Խօսե՛, Եթէ ոչ տուրս կտոր կտոր կ'ընէ գանկդ :

Մանմեկած բազմութիւնը տառապակոծ տարագիրներուն մահուան տակուճն է բռնած : Գերեզմանային բուրթիւն մը ամէն կողմ :

Այս զարհուրանքի պահուն՝ յանկարծ ճողփիւն մը կուտայ գետը : Ժալուէն վար մարդնային մարմին մը կը նետուի :

Յասմիկն է սնն՝ որ կ'երթայ գետին մէջ դանկ
իր վախճանը, երբ, տակաւին լաւթիւնը չի խզեր
ս'չ մէկ հեծկաանք, ս'չ մէկ աղմուկ :

Հրամանը յայրատ բռնակալին՝ ջուրէն կիսա-
խեղդ ազատել կուտայ Յասմիկը՝ որ կը սթափի
հինգ վաղրեան գերջ : Բայց մահուան լաւթիւնը
կը շարունակէ իշխել նոց :

Հէզ հայրը անթարթ կը գիտէ Եփրատը,
ապառաժը, սափնաւորները, ամբոխը՝ որ կծկուած
հաղիւ հազ կը շնչէ ու իր կէնը՝ որ լուռ կ'ար-
տասուէ և աղջիկը՝ որ փուսած է իր աչք՝ բուն
առջիւ, գետէն դուրս հանուած :

Չայրայթի, բմբաստաթեան, վրէժի սրտտուչ
ազադակ մը կը բարձրանայ յիզակարձ անոր
չրթներէն, որ փակ էին ժամերով :

Յանկերդը կը կրկնուի, կ'երկարի, կը բարձ-
րանայ աւելի և չի գաղթէր, չի՛ լռեր :

«— Կեանքս կ'ստնէք, բայց կամքս՝ ս'չ . . . : »

Այս ազադակն է որ հեռոյճեռէ աւելի կ'ուռ-
ճանայ, կը շեշտուի, իրարու հտեւէ կը կրկնուի :

Իմացի ապառաժները կը կրկնեն արձագանդը
և սնպաղիր ժայռն անգամ կը կրկնէ . —

«Կեանքս կ'ստնէք, բայց կամքս՝ ս'չ . . . : »

*
* *

Այսօր, հս՛ն են դարձեալ Քէօմիւրիտանն ու
Եփրատը, հսն են ապառաժն ու իր քանդակները :
Բայց, ուղեւոր, այդ ապառաժին տակ բունձ մը
հայ, հայ նահապահ մը՝ որ իր կեանքը տուաւ,
բայց կամքը՝ ոչ, ինչպէս իր ցեղը որ իր արիւնը
հոսեցուց, բայց երբեք չլքեց իր խնայը, դարե-
բու երազը՝ որ այսօր կը բացուի Արշալոյսի ձը
նման, որուն ցոլքերուն տակ Յասմիկներ պիտի
ձաղկին ու ժպտին :

ՀՆԴԻԿԻՆ ՆՈՒՒՐԸ

Յանկարձ' սենեակէս ներս մտաւ երկայնա-
հասակ, սեւամորթ հնդիկ զինուոր մը: Յայանա-
պէս խոնջ երեւոյթ մը ունէր և ճամբորդու-
թենէ վերադարձողի մը ակնարարն կերպարանքը:
Մէկ ձեռքը թուղթի ծրար մը կար, միւսով
բռնած էր ձեռքը հազիվ հինգ տարեկան աղեկի
մը՝ որ իրեն պէս յոգնած ու պարտատած էր,
նուազկատ աչքերը դէպի վար սեւեռած, գլխա-
հակ կարծես տեսակ մը տարտամ անձկանքով՝
կը սպասէր թէ ի՞նչ տխրի բնէր Հնդկաստանի
հետաւոր անկիւններէն եկած այս հնդիկ զինուորը,
որ հիմակ իր ձեռքէն բռնած, կանդնած էր
գիմացս:

Աչքերս վեր բարձրացուցի. բնզատեցի բն-
թերցումը նամակի մը որ անուպատի աշխարհէն
կուգար ինծի, անուպատի անասնման աւազներէն
փրթած ազազակ մը, ուրական մը, փոթորիկ մը՝
այդ նամակը, որ օգնութիւն կը հայցէր հրայրեաց
աւազներու վրայ սպասող, վրաններու տակ անձ-

կազին տառապող հայ անտէրունջ սրբակներուն՝
հաճատակներու սրբազան խլեակներուն համար:

— Խոնջ կ'ուզէ՞ք, հարցուցի:

— Դո՛ւք է՞ք հայ վարժարաններու տեսուչը,
պատասխանեց ան:

— Այո՛:

— Առէ՛ք, պարսն տեսուչ, առէ՛ք այս Հայ
սրբուկը, որ Բէրքուկի մօտ թուրք սպայի մը
ձեռքէն առինք: Ան թուրքերէն կը խօսէր և
մենք կը կարծէինք: Թէ այդ սպային զուակը
կամ ազգականն է: Միայն համոզուեցանք Հայ
բլլալուն, երբ օր մը, հայ թարգմանի մը հետ,
գերիներու բռնակատեղիին մօտ կեցած պահեր-
նուս՝ լսեցինք այս փոքրիկին լացը, կսկրգալիք
ձեծկատաքը և «մայրիկ, մայրիկ» գոչէր հայ
լեզուով: Այդ «մայրիկ, մայրիկ»ը մտնած էր
աղան գոր առինք ոճրագործ բարերարին ձեռքէն
և ահա կը նախրեմ ձեզի, որովհետեւ լսեցի թէ
դուք կը փնտռէք ձեր ցեղին մնացող այս խլեակ-
ները: Առէ՛ք, այս փոքրիկ սպիտակամորթը, թո՛ղ
բլլայ նուէրը սեւամորթի մը՝ որ յանուն քա-
ղաքակրթութեան ու ազատութեան կռուեցաւ բոլոր
նախեան դէմ, այս ահաւոր անապատներուն մէջ:

Մնացի լուս: Այլինչ կրցի ըսել անոր: Ենար-
հակալութիւն մը անգամ յայտնելու անկարող
եղայ: Միայն՝ անթարթ սեւեռած, կը լսէի այդ

բարի հնգիկ զինուորին խօսքերը որ կը շարու- նակուէին դեռ ահանջիս մէջ, երբ սն լուծ էր և չէր խօսեր իր սանուն, հնգկացուած անդրիե- րէնովը:

Լուսն ան: Երկար սղասեց աչսպէս, զինուոր, ստքի վրայ, մինչև որ ուշաբեր՝ ցայ ես ու ցուա- զին աշխարհներէ վերադարձայ սպրած վայր- կեանս: Յնցուեցայ: Ներսողութիւն խնդրեցի զին- ուորէն՝ որ այցալլած կը գիտէր զիս, հայ աղեկին ձեռքէն բռնած:

— Շա՛տ երախտապարտ եմ՝ ձեր անմահա- կան, սրտառուչ նուէրին համար: Կ'ուզէի ձեր անունն սեննալ, բսի, նախրատուն միշտ յիշելու համար:

— Խնդիր չէ՛ անունս: Չեմ ուզեր որ հաս- կրնաք, պատասխանեց սեւամորթը. ձեր նուի- րատուն քրիտոսնեայ հնգիկը թող բլլայ:

— Բայց, գոնէ, որ մը այս հայ սրբուկը գիտնար իր ազատարարը և չի՛ մոռնար, յարեցի ես, կը խնդրեմ, յայտնեցէք որ որձանազրիմ անուննիդ:

— Երբէ՛ք, հարկ չկայ, կրկնեց ան, միայն յիշէիք և իրեն տրվեցնէիք թէ քրիտոսնեայ հնգիկ զինուորը անապատներէն դատու հայ սրբուկը և յանձնեց իրեններուն...: Կը բաւէ այսքան...: Աւ վերջին անգամ մըն ալ գրկեց հայ աղեկը,

սեղմեց կուրծքին վրայ ծնողական խանդաղա- ւանքով, համբուրեց անոր աչուկներէն և հեռա- ցու սենեակէն:

Հայ սրբուկը մնաց միս մինակ զիմացս, սենեակիս մէջ: Նայեցաւ ինձի՝ որ կը գիտէի զինքը անօրինակ փոթորկումով: Ամբողջ էու- թեամբս ցնցուած էի, կը գողայի ու կը զգայի թէ այտերս ի վար տաք կաթիլներ կը կախուին:

Այդ հուսկ բեկորն ալ՝ հայ սրբուկն ալ փղձկեցաւ յանկարծ: Ի՞նչ փոխանցուեցաւ մեր հողիներուն մէջէն: Ատիկա ս'չ ուք չի՛ գիտեր: Միայն երկաթ, երկաթ լացաւ ան ու երկու ժամ յետոյ, երբ անօթի էր ալ, արուած հացի կտորի մը համար, հագիւ թէ վեր առաւ իր տառապած պղտիկ գլուխը:

* * *

Այսօր, ամիսէ մը ի վեր Ամերիկեան Ռքրա- նոցի պաւակ մըն է ան՝ հնգիկին նուէրը և սան Պաղտատի Ազգ. վարժարաններուն: Այս մէկ ամառուան ընթացքին՝ ան բաւական տրված է իր մայրենի լեզուն և անօրինակ խանդ մը ունի: Միշտ կ'երգէ, կ'երգէ, կարծես իր մանուկի խաղճները երգին այիքներուն մէջ մոռնալ կ'ուզէ: Կ'երգէ՝ առանց հասկնալու բառերը: Եզանակէն կարծես շատ բան կը հասկնայ: Ազանովազէս ցեղին սգին է որ այդ եզանակներէն կը փոխան-

ցուի անոր հոգիին մէջ ու կը չարժէ անոր շրթները
կրօրօտացին թրթռացումներու . . . :

Ան անուն մըն ալ ունի այսօր : Հրայ Հրնոյ-
կազատեան զնեյ սուի անոր անունը : Բոլոր
պզտիկները մանկապարտէզի, բոլոր բախտակից-
ները անոր՝ այսպէս կը կոչեն զինքը : Անգիտակ-
ան հաճոյք կը զգայ յորջորջումէն :

Հրայ Հնոկազատեան . . . :

Ու, մտածել թէ Հնոկազատանի սեւուկ մէկ
գաւազկը պիտի գար Միջագետք ու հան պիտի
գտնէր թուրք սճրագործին մօտ հայ որբուկը և
ազատագրելով պիտի վերադարձնէր մեզի ու կրթի-
նէր . —

«Աւէք յասիկա հոգիի զինուորին նուէրը թա՛ղ
բլլայ . . . »

Հոգի՛կ, քու նուէրդ օրհնեա՛լ բլլայ . . . :

ԱՆԱՀԻՏԻՆ ԵՐԱՉՆԵՐԸ

Ո՛չ, հին օրերու մայր գիցուհիին լուսափայլ
երազները չեն որ հո՛ս պիտի պատկերացնեմ, ո՛չ
ալ Ազատութեան, Բարութեան և Առատութեան
մեր պաշտպան չաստուածուհիին տնջալագ ու
դիւթական տեսիլները, տեսիլներ՝ որ այսօր թեւ
կ'առնեն մեր հայրենի աւերակներէն ու նահատակ-
ներու կարմիր արիւնէն :

Ո՛չ, ես չպիտի ոգեկոչեմ հայ ցեղին սասկե-
տութեան և փառքի, ազատութեան և երանու-
թեան դարերու ոգիին՝ Մայր Անահիտին վարդազեղ
երազները, որոնք պատմութեան մշուշներուն
ընդմիջէն մեզի կը համնին, հիմա, աւելի փոյ-
փողուն և յուսաւէտ, և, վաղը պիտի իրականա-
նան հայրենիքին նոր կեանքին արշարոյսին հետ :

Հոս պիտի կարգաք գուք հայ տարագրու-
թեան, հայ նահատակման աղբիարչ ու քոտմնե-
զուցիչ մէկ պատկերը, անսպասի աղջնակիս՝
ցեղին բազինին նուիրուած Անահիտիս գարնու-
րելի, կարմիր երազները :

Յեզկին պատմական Անահիտին երկնառաք
 երազներուն քով անապատի, արիւնի և մարտի-
 րոտագրութեան Անահիտին եղերակիւն երազները
 պիտի մնան որպէս հակապատկեր, որպէս խորհրդ-
 դաւոր ու զարհուրելի նկարը երազին ու կամքին
 յաղթանակին . . . :

Անահիտներու արիւնտտ, եղերակիւն երազները
 պիտի կախուին մեր հայրենիքին վրայ իբր ստուեր-
 ներ, երկա՛ր, անպատում ստուերներ՝ որոնց
 մէջէն պիտի շտապունին զիցուհի Մայր Անակի-
 տին ոսկեհիւս երազները, աստղերու պէս, այգե-
 րու պէս :

Անահիտներու արտասուքին մէջէն պիտի ժպտի
 հայ ցեղին դարաւոր Անահիտը . . . :

* * *

Կէս զիշեր է : Անահիտը իր տարագրի անշուք,
 անպաճաճ անկողինին մէջ կը քնանայ, մինչ իս,
 տակաւին կ'աշխատի՝ մամի կիսադոս լոյսով,
 կ'աշխատի՝ զրի աննկ իմ տարագրի յիշատակ-
 ներս՝ որոնք հատիկ, հատիկ, օղակներու պէս կը
 քակուին ու տողանցքով մը կուգան կ'անցնին
 առջեւէս : Միտքս համակ՝ գրաւուած է զարհու-
 րելի յիշատակներով ու ես կ'ապրիմ այն բոլոր
 ցնցոմները զոր Պարէն մինչեւ Պաղտատ ունեցայ,
 ջարդատուներու մէջ, մահուան ճամբուն երկաջն-
 քին կամ սղանդանոցներու սեմին վրայ . . . :

Յանկարծ՝ սուր ու հեծեճապին ճիշ մը, ազա-

զադակ մը սենեակս կը բռնէ, կը լեցնէ : Ընդոտ
 ոտքի կ'ելլեմ, չորս կողմ կը նայիմ, երազէ մը
 արթնցողի մը նման, և, սարսափը կը պաշարէ զիս :

— «Մայրիկ, մի՛ս, մայրիկ, զիս ո՛ւր կը
 թողուս . . . » ձայնը հագիւ թէ լսելի կ'ըլլայ,
 անապատի աղջնակս կը ցատքէ իր անկողինէն և
 կը սկսի հեծկտալ :

Կ'արթնցնեմ զինքը : Իր սնունը կուտամ :
 Ան՝ տակաւին կ'արտասուէ :

— Ի՞նչ եղաւ, աղջիկս, արթնցիր, ես հոս
 եմ, կը կրկնեմ :

Ան կը շարունակէ լայ աւելի ուժգին ու
 ժամեր յետոյ հագիւ կը սթափի : Ասուօտուն
 միայն կը լսեմ իր երանքը, ի՞նչ որ արդէն ենթա-
 դրած էի, զգացած էի :

— Հայրիկ, մայրս սեսայ, անապատին ձամ-
 բուն վրայ կը սպաննէին զինքը, ինձի նայեցաւ
 ան, զիս կանչեց, բայց յանկարծ գէպի գետը
 վազեց ու ես մինակ մնայի : Ա՛խ, ո՛ւր մնաց
 մայրս . . . :

* * *

Իրիկունը ու գեցի զւարթացնել իմ անա-
 պատի աղջնակս : Նախորդ գիշերուան արտաճճիկ
 անցքը զիս խորապէս յուզած էր : Ամէն ինչ ըրի
 իբր հոգեկան սպաւորութիւնը փոխելու համար :
 Մ'այրիկը կրցե՛ր էի մօռցնել տալ :

Կանուխ քնացաւ : Ծառ խորունկ քնացաւ :
Նստած տեղս՝ խոնջ ե սպառ՝ ես ալ կը մրափէի,
կըք կէս գիշերը անցած էր արդէն :

Յանկարձ՝ բարձրաձայն նեծկատուք մը դիտ
կ'արթնցնէ : Կը ցնցուիս՝ «Անահիտ, աղջիկս,
Անահիտ արթնցիր», կը գոչեմ : Անահիտը չ'ար-
թրննար, ու կը շարունակէ իր լալապին ճիշդ :

— Հա՛յր... մա՛յր, հայրս հոս ինչպէ՞ս թու-
զուե՞ք : Ես ա՛լ չեմ քաղեր : Ես հոս հօրս քով կը
մնամ :

Այս յանկերգով կը ձչէ ան. կը նեծկատայ :
Կ'արթնցնեմ զինքը վերջապէս : Հաղխ թէ աչքերը
կը բանայ, կը սկսի սարսուռ, սեքո՞ղ մարմնով
կը գողգողայ :

Կրկին կ'իջնայ քունի մէջ ու կը շարունակէ
իր երազը : Հօրը խողխողման պատկերը յամառօրէն
կը հալածէ անոր փափուկ հողին : Կը ստիպուիմ
արթուն պահել զինքը : Մինչև լոյս ան կը մնայ
լուս ու արուբ. լոյսին հետ հաղխ թէ գողանար
շրթները կը բացուին : Բայց ես դարձեալ չեմ
համարձակիր հարցնել իր երազը :

Ի՞նչ հարկ հարցնելու : Այս գիշեր ալ ան իր
հօրը եղբրական մահուան երազն է որ կը տեսնէ
ու կ'ապրի :

* * *

Երբորդ գիշեր : Քունը ալ չի մտենար ինձի :
Անահիտը շատ կանուխ՝ առանց ու ե է խօսակ-
ցութեան ե առանց «գիշեր բարի»ի պատկած է

արդէն : Հիւանդ է ան : Տարապիր բժիշկ բարե-
կամներուս սուսած զարմանները կրց'ը են զինքը
թմբեցնել ու խողաղել հողին : Արցունքներն են
դադրած՝ անոր գալիանար այտերուն վրայ : Երկու
գիշերուան մէջ նիհարցած ու մաշած է ան :
Տարիներու ոճիրները երկու գիշերուան մէջ անոր
հողին տապալեցին : Անոր մտաւոր զարթօնքը,
անոր յետադարձ նայուածքը ե վերցիւումը անոր՝
սիրտը ջանջախեցին : Կէս գիշեր դեռ չէ՛ եղած :
Բժիշկ բարեկամիս՝ Տօրթ : Գալէմքեարեանի հետ
կը հսկենք արտում : Մերթ իր վիպական անցեալը
կ'ապրինք, իրարու կը պատմենք, մերթ կ'անդ-
բազառնանք ճիշդ չնչած վայրկեաննուս անազնու-
թեանը : Սակում մը կարծես հեռուէն կը մտե-
նայ մեր սրտերուն ու մենք կը սպասենք բան մը՝
որ պիտի գայ : Թուրք ոճիրն է ատ, որ Չէլթուսի
հուսկ ընկորին հետ կը խողայ գիշերով ու մենք
կը հսկենք զայն... :

«Արա՛մ, Արա՛մ, ինձի նայէ, տե՛ս քեզի
հաց եմ բերեր, բաց աչուքներդ : Ախ, մեռեր է
ան... մայրի՛կ, մայրի՛կ»

Ոչինչ ըսինք իրեն : Ի՞նչ կրնայինք ըսել,
ինչպէ՞ս սփոփել կարելի էր անոր հողին, որ կը
կարածուէր ոճիրներէ, բանութեան կղերական
յիշատակներէ : Հօրը մորթոտումը, մօրը գետա-
մոյն խեղդուիլը ու եղբօր ե քրոջ անսուսող նուա-

դին ու մտնելը, սոսկալի պատկերներու պէս՝
ցցուած են անոր մտքին մէջ, բովանդակ էութիւնը
լեցուցած են այդ շարաշուք յիշատակները, որ
խօսք մէկ բրած կը հալածեն, կը հետապնդեն
խեղձ, փոքրիկ որբուկ Անահիտիս ալելիո՛ւ հոգին:

Երազնե՛ր, երազնե՛ր, եղերական, գիւսական,
անկ՛ւր, անպատճ՛ւմ, զարնուրիկ երազներ:

Մըր պիտի կրնայինք մտնուլ մենք մեր
տեսած ոճիրն ու ջտխջտի գանկերը: Անահիտը
ճըր պիտի մտնար իր հայրն ու մայրը, եղբայրն
ու քոյրը: Մտացումը կրնա՛ր արդեօք իջնել
անոր հոգիին վրայ, ուր արեան կաթիլներ սու-
տեր են:

* * *

Ո՞վ կրնար երգել Անահիտին երազներուն
եղերերգը: Յեղին մայր գիցուհիին նուիրուած
անապատի այս աղջնակիս հոգին լեցուն է ապի-
րասան ոճիրովն ու եղ՛՛նսովը թուրքին: Անոր
երազները վէպեր են «Հաղարումէկ գիշերներ»-ու
չափ մթին ու խորհրդաւոր: Անոր նայուածքին
մէջ կ'ապրի նահատակներու և՛ տառապանքը և
ոճիրին անաւորութիւնը: Գիրք մըն է անոր սիրտը
չկարդացուած, չլուած, չպատմուած, գիրք մը՝
որ չէ բացուած դեռ ու աշխարհ ոչինչ չի՛ գիտեր
անոր փակ էջերէն:

Ո՞վ պիտի կրնար բանալ այդ գրքին էջերը:

Արեան կարմիրով գրուած է ան ու ոճիրով
կնքուած:

Ես չկրցի մօտենալ այդ հոգիին անաւոր դուռ-
ներուն: Բայց գոնէ կարելի ըլլայ փակել անոր
գուռները և ցոյց չապլ արելին: Աւանդ, սակայն,
հակառակ անոր փակուած ըլլալուն, հակառակ
Անահիտին լուսկեաց ու տխուր յաւիտենապէս
տրտում ու սգաւոր կերպ բանքին, երազները
կուգան բանալ այդ հոգիին ամբապինդ դուռները:

Հիմա շարաթներ անցած են, երբ այս սողերը
կը գրեմ: Երազները կը կրկնուին սակայն: Ան-
ձանօթ ողիները, կարծես, տարաբախտ որբուկին
գէմ դաժան հալածանք մը ընելու խոստումն
ունին: Ո՛չ մէկ դարման, ո՛չ մէկ դեղ կրցաւ
ամոքել: Հիւսնոյ է ան, ցաւազար, ոճրահար
պիտի լսէի:

* * *

Ո՞վ հայրենիքիս Մայր չաստուածունէն, Անա-
հի՛տ, քեզի կը բերեմ անապատի ի՛մ աղջնակս,
քեզի կը նուիրեմ զայն: Ես աւազներուն վրայ
գտայ զինքը հազիւ եօթը տարեկան: Անիկա մոռ-
ցած էր իր մայրենի լեզուն, կորանցուցած էր իր
անունը և կոչուած էր Լուսիա, Սուրիացի քրիս-
տոնեայի մը քով:

Ես գտայ զայն մաշած ու կիսամեռ, կոտր-
քիս վրայ սեղմեցի ու հայր եղայ անոր, անտաճ-
ման անապատին մէջ: Մարի Հանուանեցի զայն,

անցեալը մտայնել տալու համար: Լուսի՛ս չկրցի կոչել, ցեղին դարձնելու համար, գլխածակ ու արտասուտազին՝ ոճրագործին ու զոհին մէջտեղը՝ նուիրեցի զայն քեզի ու կոչեցի Անահիտ:

Երբ, այսօր քու դարաւոր երազներդ կ'իրաւ հանանան ու Հայաստան կը բացուի արշարոյսի մը նման, ս'ի գիցուհի՛դ Անահիտ, գլխա՛ իմ անսպաստի Անահիտիս, մնացո՛ւր անոր մէջ՝ ոճրի յիշատակները, անոր չրթներուն, աչքերուն ժպտացողէ ու ազջնակս թն՛դ որ երկրի վրայ ապրի գոնէ որպէս յաղթական ազաւոր ու իր եղ՛բական երազներէն յտեի քու շողշողուն էրազներուդ:

Տե՛ս, հիւանդ է ան, ոճիրներու պակերները անոր շիղերը աւրած են: Ան կը մաշի՛, կը հալի՛ մամի նման: Անո՞ր այ դիակը պիտի մնայ անսպաստներու մէջ, երբ Մասիսի կատարին կը ծածանի հայ դրօշակը:

Ո՛վ Անահիտ լուսածին, ս'ի գիցուհի Բարութեան, ապրեցո՛ւր զայն քու երազներովդ, ցեղին յաղթութեան կենսատու ոգին ծորէ իր հոգւոյն մէջ: Ու թո՛ղ ապրի ան, արեան մէջ՝ ծրած կարմիր ծաղիկի մը պէս, կարմիր արշարոյսներով:

Անսպաստի Անահիտներու երազները խառնուէր քու դարերու շքեղ երազներուդ, ս'ի Անահիտ, մայր գեղեցկութեան, ազատութեան և բարութեան...:

ՔԷԲԹԸՆ ՊՕՍԷՆԻ ՆԱՍԱԿԸ(*)

Երեկ՝ Մուսուլէն նամակ մը ստացայ, նամակ մը՝ որ վեպ մըն է ամբողջ, հեքեայթ մը թերեւս, անոնց համար, որ անտեղեակ են հայ տարագրութեան արիւնոտ պատմութեան և անսպաստներու նահատակներուն անպատճա՛մ, անլուր եղեւնին:

Ինձի համար որ տարիներ ապրեր եմ տարագրութեան լուրք ճամբաներուն երկայնքին, բանտերու խորը, անսպաստներու հրայրեաց աւազներուն մէջ, զոհին և ոճրագործին մէջտեղը և սպանդանոցներու սեմին վրայ, ինձի համար՝ որ տեսեր եմ տարիներ, շարունակ, արեւելքի կեանքին անտեղեակայելի խաղերը, ոճիրներն ու անակնկալները, զարմանալի ոչինչ ունէր բարեկամիս՝ Բէքթըն Պոմէնի այս նամակը:

Հակասակ ինձի համար, անակնկալ մը չլլա-

(*) Captain H. R. Bowman Պազտատի կրթական ջճդհանուր տեսուչն է: Անիկա կը վերաբերի Ալզընի հարաւ զաւակներէն այն դատակարգին որ կեանքին դաժանութեան առջեւ աննկուն ու աննաճ՝ գիտէ խառնել humor և հաճոյացնել անսպաստին ամուլ կեանքն անդամ:

լումն՝ ես, սակայն, զարձեալ՝ արցունքով կարգացի այդ հակիրճ, ուժգին, ցնցող նամակը, զոր պիտի պահեմ որպէս կենդանի ու եղբրական էջ մը իմ անապատի յիշատակներէս, որպէս լայնող, քստմնեցուցիչ ու թելադրական ահաւոր պատկեր մը հայ մարտիրոսագրութեան ու վերապրող սրբութեան կեանքէն:

Բայց, տեսակ մը անգուսպ զգացում թե կ'աննէ կուրծքիս սակ եւ ես չեմ կրնար իշխել ինքզինքիս, պահելու համար զայն աչքովիս մէջ: Կ'ուզեմ որ կարգան այդ նամակը բոլոր անոնք որ կ'ապրին հեռուոր ասիերու վրայ, անոնք՝ որ քոյրեր կամ մայրեր ունին անապատներու մէջ ու անոնք՝ որ հայ Մարտիրոսագրութեան եւ եղբունին Կարմիր Գիրքը կ'ուզեն պատրաստել:

Ահա՛ նամակը. —

ՄՈՒՍՈՒՆԻ, 25 Ապրիլ, 1919

Անապատի բարեկա՛մս,

Պ. Սահակ-Մեսրոպ

Պաղատաւ

Իմ սիրելի բարեկա՛մս,

Կը տեսնէք որ յանկարծ Մուսուլէն կը լսէք ձայնս: Առանց մտաբարով ըսելու մեկնեցայ Պաղատաւէն: Հարկ եղաւ այս կողմերը շրջելուս, ուսումնասիրելու համար այստեղուանքը, նոր

կեանքին պատրաստութիւններուն եւ ձեռնարկներուն առիթով:

Կը յիշէք որ երկու ամիս առաջ ինձի եւ օգնականիս հայ աղջիկներու ասեղներով պատրաստած մէյմէկ ձեռագործ տուիք: Ձէք գիտեր թէ որքան խոր սպաւորեցիք զիս այդ առիթու ձեր գրած նամակով: Անոր մէջ կարգացի ես բովանդակ հայ արիւնք եւ տառապանքը, թուրք սճիրն ու բնութիւնը եւ վերջապէս ձեր ազգին ապրելու աննուաճ կամքը: Հաւատացէք որ ասեղնաշորձին հետ կը պահեմ զուրգութանքով ձեր նամակն ալ: Օր մը Անգլիա վերադարձիս՝ անոնք իմ մեծագոյն յիշատակներս պիտի ըլլան Միջագետքի անապատներէն եւ միշտ խորճիլ պիտի տան ձեր ցեղին վրայ, ցեղին՝ որուն կը սպասէ փառաւոր սողազայ մը Արեւելքի մէջ:

Այս անգամ ազեխարչ եւ սրտառուչ առիթ մը կը հարկադրէ զիս այս տողերը գրելու: Ինք ինձի, անապատի հայ բարեկամս, նուիրեցիք հայ աղջկան ասեղնագործը, որպէս յիշատակ եւ յարգանք, ես կը գրեմ քեզի անապատէն դանուած փոքրիկ, սիրուն աղջիկ մը, հազիւ վեց տարեկան: Լեզու չի՛ գիտեր ան՝ աւելի ճիշտը արարեալն եւ քրտերէն գիտէ եւ իր լեզուն չի՛ գիտեր: Ապահովապէս անիկա մէկն է այն բիւրուսը հայ որբուկներէն որոնց մտոյն ինձի խօսած էք:

Կը կարծեմ թէ ձեր նուէրին փոխարէն բրան նուէրս՝ սիրելի և խորհրդաւոր է ձեզի համար։ Կը մտածեմ թէ որքան պիտի ցնցուիք։ Անա՛ ձեզի անուպատի՛ բարեկամ, հայ աղջկան ձեռքի գործին տեղ, հայ աղջիկ մը անուպատէն։

Ես շատ սիրեցի զայն. անմեղ, փափուկ արեւելքի զեզեցիկ մը՝ որ փոթորիկը այս տեղերը նետեր է։ Հաւատացի թէ ձեր ցեղն ամէն ցեղէ աւելի տառապեցաւ։

Երկա՛ր պիտի ըլլար հոս պատմել թէ ինչպէ՞ս գտայ այս հայ աղջնակը որ անուն չունի։ Վերապարձիս կը պատմեմ, միայն պիտի խնդրէի որ անոր անուն մը տալով յանձնէիք Ամերիկեան Ռըքանոց և արձանագրէիք ձեր գպրոցին մէջ։ Ես միշտ պիտի հետաքրքրուիմ անով։

Եթէ ներէիք. չէ՞ր ըլլար արդեօք որ այս փոքրիկ աղջնակին անունը Վիքթորիա գնէիք...

Ձերդ յարգանքներով

Captain H. R. Bowman

Director of education, Bagdad.

* *

Երբ այս ստղերը կը գրեմ, սենեակին մէջ, պիտոցս կեցած է Վիքթորիան։

Պաղտատի կրթական վերատեսուչին փոփառք կատարած էի ես։ Ան հիմա, որքանոցի գտաւ և մանկագորտէզի սան մըն է։

Ես յաճախ կը սիրեմ նայիլ անոր՝ անուպատի Վիքթորիային աչքերուն։ Անիկա հակառակ իր տարիքին երբե՛ք չի՛ ժպտիր։ Նայուածքին մէջ մթին, զարեւոթիկ և ընկճող բան մը կայ։ Այդ վեց տարեկան աղջկան մէջ հայ տառապանքը ձեռացած է, թուրք ՌՏիրին Գիրքն է գրուած արխնով

Ես չեմ մտածեր թէ բարեկամս ինչպէ՞ս գտեր է զայն Մուսուլի շրջակայքը։ Բիւրաւորներ կան անոր պէս։ Չեմ մտածեր թէ ինչպէ՞ս ան կորսնցուցեր է իր լեզուն։ Ամէնքն ալ անոր պէս են անուպատին մէջ։ Ու, երբե՛ք չեմ մտածեր թէ ինչպէ՞ս ան յարզի շիւղի մը նման ինկաւ այդ հետաւոր անկխնները։ Ատիկա ալ թուրք եղեւ. հետաւոր անկխնները։ Մտիկա ալ թուրք եղեւ. նին պատմութիւնն է, աշխարհի ծանօթ։ Միայն կը մտածեմ թէ՛ եթէ Բէլքըն Պոմէննէր գանուին հիմա Իրազի այս անսահման անուպատին մէջ, արդեօք զիս որքան Վիքթորիաներ պիտի տեսնանք...

Յանուն հայ արուեստին, հայ քաղաքակրթութեան՝ Այպիոնի զաւակները ինչ՞մ. շտային հայ ցեղին իր անանունն սրբուկները...

ՔԼԿԱՏԵՆՑԻՆ ԿՕՇԻԿԸ

Ամբաներ, զատպին ամիսնե՛ր թ՛լիատենցին
 սպասեց բանտի խոնաւ սրտերուն մէջ: Զինքը
 բաժնած իր մասնորական ընկերներէն՝ բերած
 նետած էին այնքան սիրած, տաքիներով ուսում-
 նասիրած հայ խնամար՛ խասերուն զնաանք, զնաան-
 մը՝ որ լեցուն էր անձամար բանտարկեալներով,
 բոլորն ալ սրնկառաւոր կամ հողատործ, սրբոյ
 մարդիկ, սրանց հետ պուխ գլխի՝ խօսակցելու,
 անոնց հոգիներուն խորերը խօնելու ա՛լ սիրտ չու-
 նէր գաւառական գրականութեան մեծ վարպետը:

Ամբաներ ո՛նցած են իր բանտարկութեան օրէն-
 ի վեր: Ոմանք արդէն դէպի մահ մեկնած են գր-
 խիկար ու ակամայ: Տակաւին վերապրողները հոս՝
 այդ քաւարանին մէջ՝ սպառած հիմա, կը սպասեն
 անորոյ վախճանին, կը սպասեն եղեռնին՝ որ չպիտի
 ուշանար:

Թ՛լիատենցի չէր խօսեր ալ, ո՛չ ալ սկիւտիկի
 իր հեգնանքը կը բերէր համեմել իր բառերը,
 սրանք նախադասութիւններ էին, ոճեր՝ արտայայ-

տիլ ու խօսուն: Տառապանքը, դժոխային ու ան-
 պատում՝ տուայտանքը չէր ընկճած անոր հոգին,
 բայց լեցուցած էր: Զգեստները մաշած, հինցած
 էին: Նորը չունէր ան: Կօշիկն ալ կտոր կտոր՝
 տոքը դուրս կ'իջնար վարպետին, երբ բանտին
 քարերուն վրայ կը քայլէր կորաքամակ ու լուս:

Ասոնք սակայն չէին որ իր տառապանքը կը
 կազմէին: Հէ՛ք վարպետ, երբ արդէն նիւթական
 քարեկեցիկ օրեր ապրեցաւ: Վարժ էր ան կեան-
 քին բոլոր գրկանքներուն: Հայ գիրն ու հոյակապ
 լեզուն իր հարստութիւնն էին ու զեղջուկներու
 լեզուն դարձուածքները իր զարդերը:

Տունն էր որ մտածել կուտար: Հան էին իր
 դաւանները սրանց թիւեր ևօթը կ'անցներ: Բոլորն
 ալ ապրել կ'ուզէին, երբ հիմա միջոցները կը պակ-
 սէին բոլորովին: Հայրիկը ուսուցիչ էր: Ամասկան
 կ'առնէր: Ատիկա էր միակ ապրուստի աղբիւրը:
 Հիմա՛ հայրիկը բանան էր, դպրացը փակ, ամաս-
 կան չկար, ինչպէ՞ս պիտի ապրէին:

Հապճ հայրիկը՝ աղււտը թ՛լիատենցին: Ո՞վ
 պիտի ապրեցնէր զայն:

Հետդիտէ ապրելու համար ծախուած էին
 ասն առարկաները: Նպաստող քարեկ- մներ իրենք
 ալ կը մտածէին իրենց վրայ: Ո՞վ ազատ կրնար
 մնալ հայաճանրէ ու բանակ: Ամէն մարդ իր
 բախտին ձգուած՝ պիտի սպասէր տարտամ՝ մահ-
 ուան սնունուն վախճանին:

Անձկութիւնը իր թ'ուերը բացած՝ թառած էր թ'իկատեանցի տան վրայ: Աստիւծը արդէն խոհ կը հարածէր: Ամէն օր մէկ երկու կտոր չոր հաց, ծրարուած արցունքներով թաց թաշկինակի մը մէջ, կը բերէր իր հայրիկին Սաթենիկ՝ ընտանեակի գրականութեան վարպետին անդամակ աղջիկը: Այս հերտական օրհարը, զատի իր ցեղին տակաւնութեան, մայրութիւնը կ'որժեցնէր իր հօր և իր քոյրերուն և եղբայրներուն: Թանկագին ու հազուագիւտ չոր հացը կը բաժնէր անոնց միջև:

Բայց ինչպէ՞ս կրնար կոչիկ մը ճարել իր հայրիկին:

*
*
*

Այդ իրիկուն՝ Սաթենիկ պերագոյն ու անձնուն ճիւղերով յաջողեր էր կոչիկ մը գնելու միջոցը գտնել: Իրիկունն չոր հացի ծրարին մէջ թ'իկատեանցիկն կոչիկն ալ կը գտնուէր:

Սովորական տոկն՝ կը հաւաքուէին բոլոր անոնք, որ բանտերու մէջ մարդ ունին, հայր կամ եղբայր, և կը գիմէին յուզարկուորութեան թափորի մը պէս, զէպի անիծապարս որջերը:

Ամէն օր՝ միեւնոյն ժամուն, մարդ կրնար նշմարել անթիւ, անճամար կիներ, պտուանք, աղջիկներ, որոնք մէյմէկ ծրար իրենց անտիքն տակ, կիտա քայլերով կը գիմնն բանտերը: Բազաքը հոն փոխադրուած է: Տուն չկայ որ բան-

տարիկալ մը չունենայ: Բայց ասանորու մէջ բան չէ հացիւր ալ բանտարկեալներուն անտելու:

Այդ իրիկուն, սակայն, երբ բանտի տառապահոծ այցելուները կը դիմեն յուս ու մանջ դէպի միջին խցիկները, Սաթենիկ կը քայլ անոնց առջեւէն: Աւելի ուրախ էր ան ու գոհունակ, որովհետեւ կտոր մը չոր հացին հետ իր հայրիկին կը բերէր զոչ մը կոչիկ, որուն շարաթիւերով կարօտն էր քաշած խեղճ վաստակաւորը:

Չաւակը կ'երեւակայէր իր հօր ցաւաղին ուրախութիւնը ու վայրկեան մը ստաջ կ'ուզէր տեսնել: Վստահ էր որ այլեւոր վարպետը չպիտի խօսէր, բառ մը խոյ չպիտի փոխանակէր: Միայն, ձեռքը պիտի երկարէր երկաթորմէն և անտելով հացին հետ կոչիկը, անգամ մը պիտի գտնար երկաթը նայելու իր աղջկան աջքերուն, պիտի յատէր խորհրդաւոր ու թերեւս արցունքը պիտի գար խափանել այդ նայուածքը: Բայց բանտին պապ քարերը ալ հայրիկին ոտքերը մերկ չպիտի տեսնէին ու հայրիկը գո՛՛ն պիտի մտար անիէ, իր վերջին օրերուն մէջ:

Այս անձկաւ գգացումը կը մղէր Սաթենիկը, որ կը քայլէր խուճիկն առջեւէն:

Բախտի զառնութիւնը սակայն կը հետեւէր իրեն:

Անձկութեան, յուզումի, տարակուսանքի ժամեր, ժամեր՝ անաւոր ու եղբրական:

կամքը մտեցաւ բանախիտացեալուն : Ամէն
մտադ անուն ժը կը կանչէր հիմա ու մեղմ ու
կցկրտուր պատասխաններ կ'արձագանդէին :

Մաթենիկ աւելի ուժգին կ'աղագակէր .

« Հայրի՛կ , հայրի՛կ , Թլկատեցի՛ն »

— Ո՛չ մէկ պատասխան :

Հայրիկը չկար : Թլկատեցին Պսակ վարդա-
պետին ու Սրմաքէշխանիկեանի հետ կէս գիշերին
տարուած էր , Մալաթիոյ ճամբուն վրայ խօսիտող-
ուելու : Հայրիկը սաքերը մերկ քուլած էր իր
մահուան ճամբան :

Մաթենիկ մութին հետ կը վերադառնար դէպի
տուն , խեղագարի մը նման : Փողոցներու երկայնքը
բռնած էին անոր հեծեմանքները : Հետուն , կար-
բերդի բերդին սպառամները արձագանդ կուտային
անոր լալապին կոչերուն :

Տուն կը հասնի դարկահար : Մահուան դեզ-
նութիւնը իր այտերուն վրայ ցանուած :

— Ա՛խ , քոյրեր , եղբայրներ , մտեցէ՛ք , այ
հայրիկ չունինք մենք , անիկա բանան ալ չկրցաւ
ապրիլ : Մահուան ճամբան դրկեր են : Ա՛լ հայրիկ
չունինք մենք : Թլկատեցին չկայ այլեւս . . .

« Ա՛լ հայրիկ չունինք » կը կրկնեն բոլորը ,
բոլորը ու միայն գիշերն ու անօթութիւնը կը
լսեցնեն զանոնք : Առաւօտուն՝ գերեզմանի մը
նման լսու էր այն տունը , ուր կ'արձագանդէին

հէգ գրադէսին ոճերը , կատակները : Ողջերու
գերեզմանատունն էր ան հիմա :

« Այ Թլկատեցի չկայ » հեծեմագին ձայնը չէր
հնչեր ուր : Միայն տարաբախտ վաստակաւորին
չհաղած կօշիկները կը մնային լքուած , իր
անկողին վրայ :

Ու այդ օրէն վերջ՝ երբ բոլոր Հայերը
հեռոցհեռէ մեկնեցան դէպի տարագրութեան ճամ-
բան ու ոչ ոք մնաց Թլկատեցիի բեկորներէն ալ ,
անոնց մեկնումի պահերուն իսկ կօշիկը կը մնայ
հին անկողին վրայ ու ոչ ոք կը նայի անոր :

Այսօր չկայ Թլկատեցին : Չկան իր դաւակ-
ները : Անոնց պատմութիւնը ցեղին նահատակման
պատմութիւնն է :

Ո՛ր մնաց սակայն իր կօշիկը :

ՌԱՎԱՅԻ ԲԵՐԳԸ

Հո՛ւս է Անան: Եփրատի մէկ դարձուածքին վրայ՝ օճի մը պէս գալարուն՝ երկար, ծուռ ու մուռ փողոցով մը պառկած է ան: Քաղաք մը կրեայի մը պէս ինքնապաշտպանուած չէ այսօրան: Արմաւենիները, այդ խորհրդաւոր ու երկնադէպ ծառերը գեղեցիկ հովանիով մը, գերդ պահակներ կը հսկեն անոր վրայ:

Հո՛ւս է Անան: Ու հաղի թէ հինգ վայրկեան հետո, Եփրատի միւս ափին՝ գետին մէջ բարձրացած, իբր բողբոջ սցուած ժայռի մը վրայ կանգնած է, հնօրեայ բերդը Ռավայի՝ որուն անցեալն համակ չէ այնքան՝ աղեխարշ ու արիւնոտ որքան իր խարխուղ ու աղետօր օրերը յետին: Գարերու, փոթորկոտ ու խօլարշտ գարերու մրրիկներուն՝ ան կուրծք առած է շարունակ ու արիւնը երբեք հեղեղանման չէ՝ հոսած իր կողերէն գէպի Եփրատը՝ որուն վրայ կը նայի հիացիկ, որուն աղմուկը կը լսէ ակնապիշ:

Ռավայի բերդին պատմութիւնը իր վերջին

օրերուն աւելի արիննօտեցաւ ու առաւ «Հաղար ու մէկ գիշերներ» ու չափ խորհրդաւոր հանգամանք մը: Անապատ նետուած տամեղեք հաղար հայ երիտասարդներ 1916ին եկան անօթի և մերկ սովախեղուծի դիւային փորձի մը ենթարկուելու համար: Թուրք ձիւաղային բռնութիւնը կ'ուզէր այս հնօրեայ բերդին անկող պարիսպներուն մէջ կատարել դիւային փորձը թէ՛ ինչպէ՛ս կը մեռնի մարդ գետին վրայ ծարաւի և ոսկիներու վրայ՝ անօթի:

Անապատի ճամբուն մէջ՝ հայ սարաղբութեան պատմութեան ամէնէն աղեխարշ ու սրտաճմրկ էջերէն մէկն է եղեոնը բերդին Ռավայի՝ որուն պարիսպները, գերեզմանաքարերու նման, կը ցցուին այսօր երկինքին հանդէպ ու կը կրկնեն իրենց հէքեաթը բոլոր անցորդներուն:

Ալպիանի ս'վ դաւակ, այսօր, երբ դրօշը կը ծածանի այդ բերդին բարձրութեանը վրայ, որպէս հպարտութիւնը յաղթանակին՝ ու դուն վայրաշարժով Եփրատն ի վար կը սուրաս կ'անցնիս ցնձագին՝ երգ մը չրթներէդ կախած՝ ունկնդիր գետին, որ կը բազխի բերդին պարիսպի կողերուն ու կ'ուզէ տապալել, փճացնել, մոխի գիր բերդին կարմիր քարերուն՝ սրնք ինկած են անօթիներու գոչումներէն ու նետուած երկինքի ճակատին վայրապար:

Կրտարաց ճիւղ մը կար թրքի Մահմուտ անուանուած : Թուրք զուլու մը անկէ աւելի դիւային պաշտօնեայ չէր կրնար գանել անապատի անտահմանութեան մէջ : Ոճրագործի գանկով, մանր խորունկ աչքերով, հաստ ու երկար կզակով, սեփ սեւ մորթով տարամերժ ճիւղ մըն էր ան՝ թրքի Մահմուտ, ջարդարար Զէքիի աջ բազուկը, Անայի տեղակալը :

Տէր Զօր աքտորուած կրեք հարիւր հազար անբախտներէն տասներեք հազար երիտասարդ կարիճներ անտապատի անծայր ճամբուն չակելու համար դրկած էր Զէքին՝ դէպի Անա : Անիկա պարզապէս պատրուակ մըն էր, ջարդել տալու ծրագրին գործադրման համար : Թրքի Մահմուտ վարպետն էր ոճիր գործելու : Դիւրաւ որոշեց ընելիքը :

* * *

Հո՛ւ է Անան ու անոր գիմաց կը կանգնի զեռ բերդը Ռափայի՝ գոր կառուցած է մեծանուն ազատասէրն ըւ աքսորականը Միահատ փաշա : Անիկա կառուցուած էր յերուզակային արշաւանքներու գէմ, բայց ան եղաւ գերեզմանը խոտմնուլից ու առաքինի ցեղի մը զաւակներուն : Միտհատ փաշա եթէ գլուխը վեր բարձրացնէր իր գերեզմանէն ու տեսնէր այն ոճիրը որ գործուեցաւ իր ձեռքով հաստատուած այդ բերդին մէջ՝

աղտասէր այդ մեծ աքսորականը ինքն իսկ պիտի անխնէր թուրք ցեղն ու ոճիրը և պիտի տեսնէր թէ իր հեռքերուն վրայ ինչե՛ր շարու-նակեցին թալաթի քամարիլլան և բոլոր ոճրընկերները :

Տասներեք հազար հայ կարիճ երկասարդներ բանաարկուեցան այս բերդին մէջ, մերկ ու անօթի : Անոնք հա՛տ, հատ մտան պարխալէն ներս ողջ ու մերկացած, զուրս ելլելու համար անկէ, ամէնքը մէկէն ու ջարդուած :

Քսան օր, չարչարանքի, անտուաղութեան ահռելի օրեր, անոնք անօթի կը նայէին իրարու երեսին ու իրարու աչքերէն կը կարգային թէ ի՛նչպէս մարմինը տեղի կուտայ, հոգին կ'ըմբուտանայ, դէմքը կը խոռոչանայ, մկանները ա՛յ չեն շարժիր, բայց տարելու ուժը կը յամառի գեռ :

Անոնք՝ վայրի գազաններու նման, կ'ուտեն իրարու միսը, կ'ոռնան սովալլուկ գայլի մը պէս, իրենց կանչը անապատն ամբողջ կը բռնէ. կը լսեն բոլոր բորենիները ու բոլոր կենդանիները անապատին՝ բայց չի՛ լսեր թրքի Մահմուտ, որովհետեւ ոճիրը իր գանկն էր պատած ու այդ հոգեքանդ աղաղակները կուգային իր ականջներուն բազիլի որպէս հրաչալի երաժշտութիւն մը, որպէս հոգեգրաւ գաշնաւորութիւն մը :

Ունացին : Հետզհետէ ընդարձացան , մեռան
բոլորն ալ :

Արիւն չթափեցին անոնք , արիւն չթափուե-
ցաւ անոնցմէ : Մեռան անոնք սովառան :

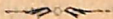
* * *

Ահա բերդը Ռաւլայի որ դիմացնիս կեցած է ,
Ալպիոնի՛ զաւակ : Ես ալ քեզի նման յարդանքով
և երկիւղածութեամբ վար կ'առնեմ գլխարկս
գրօշիդ առջև : Բայց , ընկե՛ր , եկո՛ւր դուն ալ
ճակաչք խոնարհէ այն անձանօթ շիրիմներուն
առջև՝ շիրիմներ՝ որոնց յիշատակելի ու անմոռաց
մեռելները այս բերդն է սոււած : Չե՛ս լսեր ու-
նոցներ կուգան սև հողին տակէն , բերդին պա-
րիսպներէն : Ես արցունքն աչքերուս կը լսե՛մ ,
կը լսե՛մ ինչ որ բռնութիւնը չէ լսած , Աստուած
չէ՛ հասկցած :

Ալպիոնի զաւակ , խոնարհէ գլուխդ այս
բերդին առջև , ու եկո՛ւր կանգնենք հետո՛ր՝ խաչ
մը անոնց վրայ որ չունեցան գիրեզման ու խա՛չ
մըն ալ պարիսպին գագաթին վրայ :

“ ԶԱԿ-ԶԻԿ , ”

Երեք տարեկան հայ սղեկ մըն էր ան , երբ
որպէս կամաւոր մը հայ դասին՝ աքսորուեցաւ :
Հայրէն չէին սորվեցուցած իրեն , զի բռնու-
թիւնը արգիլած էր անոր պատերուն : Ապրելու
համար անոնք քի՛չ , քի՛չ կը մոռնային իրենց
մայրենի բարբառը : Հողինին սակայն նախահայ-
րերու աւանդութիւններով լիքն էր : Անոնք նեւ-
ուած էին Թուրքերու կեդրոնին մէջ : Զակ-Զիկ՝
հաս այս կեդրոնին՝ նիյտէի մէջ ծնած էր : Երեք
տարեկան էր , երբ վանեցին զինքն ալ իր ծնողք-
ներուն հետ :

Կարճահասակ , շագանակագոյն աչքերով ,
գողարիկ մանչ մըն էր ան յարաշարժ ու վեհ :
Ճեղին դարաւոր տառապանքը , կոքիս թէ եր-
կար տարիներու փորձառութիւնը սոււած էր իրեն :
Ու՛ հաղիւ թէ մատաղ ծաղիկ մը՝ արդէն եւ-
թարկուած էր բուն հովերու ու ուժգին փոթո-
րիկներու : Ան ալ իր ցեղին պէս ինկաւ աքսո-
րութեան ուղիներուն վրայ , հաշակեց բոլոր

դառնութիւնները բռնութեան, ու այդ ծիծաղկոտ տարիներու ընթացքին՝ չարիքը անսառ միայն տիրական:

Աքսորանքի սեղաններու վրայ կորսնցուց իր քոյրը, եղբայրն ու մայրը: Մնաց առանձին, իր սգաւոր մօրը հետ: Երկու տարի ամբողջ, Բագդայի աւերակներուն վրայ՝ տարեկից բախարնկերներու հետ թափառեցաւ, մուրաց, մուրաց:

Կը յիշէր երբեմն թէ չէն էր իրենց տունը, և օճախը ձօխ: Կը յիշէր թէ ինչպէ՞ս իրիկուան սեղանին շուրջ կը հաւաքուէին սան բոլոր անդամները, եղբայրները և քոյրերը, ու ցնձագին զուարթութեամբ կ'ընթերէին: Հիմա սակայն կը մտածէր թէ ինչո՞ւ անօթի և մերկ փողոցները կը շրջէր:

Կը մտածէր թէ ինչո՞ւ օր մը յանկարծ ամէն բան աօթն իրենցմէ, ամէն բան աւերեցին, կողոպտեցին զիրենք, բնօրէն լքել տալին իր հայրենի անակը և նեակցին դէպի հեռաւոր անապատներ, դէպի մահուան ու անօթութեան: Պղտիկ ուղիղը չէր կրնար հասկնալ այս «իշու» ներք: Միայն ներքին ուժէ մը մղուած կ'ապրէր և թէեւ մերկ ու հալուածաչ՝ չէր ուզեր մեռնիլ: Ցեղին սղին էր ան, կեանքը աննկաւ՝ որ կ'ուզէր շարունակուիլ երկրիս վրայ:

Սակայն, Բագդայի մէջ, ամէն օր հարիւ-

բտար մարդիկ կ'ընային փողոցներու մէջ անուաղ և սեժաօպառ: Դիւի, դիւի վրայ և թաղող չէար: Զակ-Զիկ՝ այս անթաղ դիակներուն մօտ՝ էր յամառէր ապրիլ:

Բախտի հովը օր մը զինք մօրը հետ դէպի Զօր նեակց: Ճամբուն վրայ անօթութենէ նուազեցաւ: Հէզ տղայ, ախմայ կերաւ սատկած ձիուն միսը՝ որուն համար աքսորուածներ իրարու գլուխ կը կոտրէին:

Զօր հոտաւ կմախքի պէս: Մայրը հազիւ կրցաւ ինքզինք պարակել, Զօրի զինուորական աշխատանոցին մէջ, սրպէս բանուորուհի աշխատելով: Զակ-Զիկ հոս ալ անտէրունջ մնաց: Մայրը հազիւ կրնար ապրիլ վատտկած պատառ մը չոր հացով: Բայց Զակ-Զիկ ալ կ'ուզէր ապրիլ:

Հինգ վեց տարեկան եղած էր հիմա: Ուզեղը թրծուած էր աքսորանքի անպատու գրկամենբալ, մարմինը թէեւ մնացած էր ճղճիթ, բայց հոգին սեժաօպած էր: Մեռնիլ չէր ուզեր ան: Մուրալ ալ չէր ուզեր հիմա: Շահիլ կ'ուզէր:

Ախաւ գերիշել իր պապենի օճախին մէջ երգուած երգի բեկորներ, իր առանձնութեան պահներուն, ու մտածեց. «Մարդերու սիրտը չ'մ կրնար շարժել իմ երգերով»:

Փորձեց ան. կ'երգէր ամօթխած եղանակով մը: Աւնկնդիրները որ կը բաղկանային անապատի

վայրենիներէ և կամ թուրք վէս սպաներէ՝ աւելի հաճոյացան անոր թղաչափ մը հասակին և շարժումներուն վրայ, քան երգին համար: Ու ան յաջողած էր: Ասկէ յետոյ՝ ամէն տեղ, Զակ-Զիկը օրը նոր երգով մը, արաբերէն կամ թուրքերէն: Մատաղ հոգին հացին ճամբան գտած էր:

Զմեռ էր, հացը սուղ էր, փողոցներուն մէջ, ամէն օր աղբակառքերը անօթութենէ մեռած, անհնչացած գիակներ կը հաւաքէին. Զակ-Զիկի արուեստը չէր բաներ ալ: Ուրիշ ճար մը մտածեց ան, ու օր մըն ալ տեսնաք որ ան փայտի կտորներ հաւաքած, երկու գգալ կերակուրի հետ կը փոխանակէր:

Իր ճարած սպրուստը սակայն, մարմինը չէր կարող անուցանել, հալեցաւ ու կմախացաւ:

Աքսորական զինուորներ էինք մենք, Զակ-Զիկը իր կմախացած վիճակին մէջ գտանք: Չէինք կրնար ապրեցնել զինքը այլ կերպով, եթէ ոչ այդ հայ կամաւորը զինուորագրելով թուրք բանակին: Զինուորագրուեցաւ ան որպէս կատակ, բայց ապրեցաւ ան: Յանձն առաւ ամէն ծաղրածութիւն, գերեր կատարէց, պահակ եղաւ զուարճացուց ոճրագործ սրտերը, բայց ապրեցաւ:

Օր մը, յանկարծ՝ բանտարկեցին զիս: Պիտի կախէին, ամէն մարդ կը վախնար և ոչ ոք կը համարձակէր մօտենալ ինծի կամ հեռուէն նայիլ

այն զննանին, ուր բանտարկուած էի: Միակ Զակ-Զիկն էր որ կուգար ինծի կէս օրուան տաքին՝ երբ մարդ չէր մնար զօրանոցին մէջ, բանտին շուրջ, պահակներէ զատ: Հէ՛գ, պզտիկ տղայ, ժամերով լացաւ երբ լսեց թէ բանտարկուած եմ և պիտի կախուիմ, և բանտին դրան առջեւ քնացաւ այդ գիշեր: Ու կէս գիշերին էր որ երբ ծարաւէս կը մարէի ես, ան՝ եղունգներովը փորեց աւազները և զբանը տակէն բացաւ մեծ ծակ մը և հանկէ երկարեց հողէ անօթով մը, քիչ մը ջուր գոյր ես ըմպեցի տնչադ և չեմ յիշեր կեանքիս մէջ այնչափ մը պապակով խմած քիչ մը ջուր:

Թուրք բնութիւնը չյաջողեցաւ զիս կախազան բարձրացնել: Նոյեմբերի մէջ, 1918ին եփրատի բանակը խուճապական նահանջով մը փախուտ տալ սկսաւ: Ես ազատեցայ բանտէն: Զակ-Զիկ նահանջող բանակին միացաւ կարծեմ, իբր զինուոր:

Հիմա Զակ-Զիկս ս՞ուր մնաց, ս'չ ո'ք զիտէ: Ի՛նչ մը կայ միայն ծանօթ թէ՛ ցեղին յամաս հոգին կ'ապրի անոր մէջ, ու ան՝ բախտի բոլոր հովերուն դիմաց՝ աննկուն պիտի ապրի:

Հէ՛գ տղայ, անուշդ կիրակոս էր, Զակ-Զիկ զրին. ընդունեցիր սպրեկու համար. «Զէքի»

կոչեցին քեզ . ատոր ալ ձայն չհանեցիր , ի խնդիր հացին : Միայն պճլաուն աչքերուդ տակէն սղաւար , խորունկ նալաւածքով կը յանդիմանէիր կարծես ամէնքը , քեզ անուանակոչողները , բռնութիւնը և աշխարհը : Գնա՛ , հայ սղայ , երկրի ս'ը մէկ կողմ իննստ , անապատի որ հեռաւոր անկիւնն ալ նեան քեզ , ցեղիդ ոգին կ'ապրի քու մէջ : Դուն խորհրդանշանը եզար հայ մատաղ այն սերունդին որ ամէն ինչ կորսնցուց երկրի վրայ , ուրականներու ենթարկուեցաւ , ցիրուցան անապատներու մէջ տարադնուեցաւ , մեծ ջարդերէ ճողոպրեցաւ ու ցցուած կեանքին ու բռնութեան դէմ :

«Պիտի ապրիմ» դոչեց :

Արիւնի և ջարդի սերունդ :

Չակ-Չի'կ , քու պատմութիւնդ ս'չ ս'ք չի մտնար :

Օր մըն ալ երբ դուն կարգաս գայն , չըլլայ թէ չհաւտաս :

Ցեղին աննուած ոգին , հուսաւք չըլլայ թէ մտնաս , Չակ-Չի'կ :

Մ Ո Ւ Շ Ե Ղ Ի Կ

Հակառակ որ այսօր չորս տարեկան եզած է Մուշեղիկ , տակաւին մէկը չէ կրցած հասկնալ անոր անունն ու ծննդավայրը : Վատահարար , սղաւարային՝ ինք ալ չպիտի կրնայ վերջիչել այն անունը զոր դորովագութ մայրը տուաւ իրեն և այն ծննդավայրը՝ ուր լոյս տեսաւ :

Շատեր զանազան ենթադրութիւն կ'ընեն : Առաւելագէտ կը կարծուի թէ Կիլիկեցի ըլլալու է ան , Չէյթունի Սարերուն զաւակը , որովհետեւ իր կապնն ու բնդունակութիւնը ալրպէս ենթադրել կուտան :

Այսօր զլուխով , սեւ , Հոդկաստանի անտառներուն չափ խորունկ աչքերով , կարճահասակ և առաս մազերով սղախիկ մըն է ան , Մուշեղիկը :

Ամէն մարդ իր բացառիկ անհատականութիւն կը ճանչնայ և տեսակ մը գուրգուրանքով կը սիրէ գայն : Ամէն մարդ գիտէ անոր պատմութիւնը :

Ա. քարտեմներուն կարաւանները չարք , չարք կուզան ու կ'անցնին Համամէն : Վրանները՝

պատանքներու պէս բացուած՝ որ մը միայն կը մնան Համառի անտոյառներու մէջ, Եփրատի ափերու մօտ: Տուն չկայ հոս: Հազիւ թէ մէկ երկու առաստաղ նշմարել կարելի է: Ատոնք ալ շինուած են մահատան փութացող Հայերու կողմէ: Զանոնք շինողները չկան, բայց աւագներէ կերտուած մէկ երկու այդ խուցերը կը մնան, որպէս հետք մը անոնց անցքէն, թէ մեռնիլ գացող Հայերը անապատներն անդամ չենցնելու ընդունակութիւն ունէին:

Համամ հանգրուան մըն է, գահճատուն փութացողներուն համար: Հո՛ս է որ Տէր Զօր մեկնողներու կողմէ շինուած խուցերուն պատերուն առկա Մուշեղիկ ապրած է ամիսներով: Ետները միայն կարող էին ապրիլ այդ տեղուանքը:

Մուշեղիկ ազատած էր Տէր Զօրէն և հող, պատերուն առկա, լակտաներուն հետ կ'ապրէր: Ինչո՞ւ սակայն այդ պղտիկ հողին երբէք չէր սւգեր մօտենալ մարդկային էակներու: Կ'ահաբեկէր՝ ան մարդուն աչքերէն, կը սոսկար ու կը փախչէր դէպի հեռուները: Կը նախընտրէր շան լակտաներուն մօտ, անոնց մտերմութեան մէջ ապրիլ, անոնց հետ ուտել և անոնց հետ քնանալ: Ինքն ալ արդէն անոնց նման մերկ էր բոլորովին:

*
*
*

Ես ալ Համամ կը գտնուէի այն ամիսներուն, երբ Մուշեղիկին պատմութիւնը բերնէ բերան չբջան կ'ընէր, իբր սովորական բան մը:

Իրիկուն մը մէկը զայն լակտաներուն հետ գրկուած պառկած կը գտնէ: Զայն կուտայ ուրիշներուն: Կը հաւաքուին շուրջը: Մուշեղիկ գետ կը քնանայ, խաղաղօրէն գլուխը դրած լակտաներու ոտքին վրայ, անոնցմէ մէկը իր կուրծքին սեղմած, ուրիշ մը իր կռնակը:

Դիտող աչքերը կ'արցունքոտին: Իրարու կը նային լուս և գողահար: Անոնցմէ մէկը՝ երիտասարդ մը, իր հեծկլաւքը հազիւ խեղդած, վեր կ'առնէ Մուշեղիկը և կը տանի իր վրանը:

Լուսնակը ծագած է: Մեծ սկուառակ մը արծաթէ՝ որ վար կախուած է իյնալու աստիճան, աչքեր ունի և չորս կողմ կը նայի: Այդ լուսնակին դիմաց կը լուսն Մուշեղիկը՝ կմախացած այդ պղտիկ սակրակոյտը, որ կը յամառի գետ չտեսնել մարդկային աչքեր, չզգալ շոյանքը մարդկային մատներուն:

Օրեր կ'անցնին: Աւագներու այդ բնակիչը՝ լակտաներուն այդ ընկերը հազիւ հազ կ'ընտելանայ: Հեաղհետէ անոր հողին մէջ յիշատակները թեւ կ'առնեն: Մայրական գուրգուրանք մը արձագանդ կը գտնէ այդ պղտիկ սրտին մէջ: Գրգանքը արթնցուցած էր անոր անցեալը:

Մատաղ խնացականութիւնը անորոշ բան մը
 կը զգար: Գեռ երէկ՝ օրրանին մէջ քնքուշ օրօրի
 մը ազդեցութեան տակ կը քնանար: Մայրիկ
 ունէր, հայրիկ ունէր, քոյրեր ու եղբայրներ ունէր,
 սրնք բոլորն ալ կը ժպտէին իրեն: Այսօր՝ վրանի
 մը տակ, անձանօթ ձեռքեր զինքը կը փայփայեն,
 պատի մը տակէն, լակոտներու քովէն առնելով:
 Մուշեղիկ ասիկա չկրցաւ վերլուծել:

Հետզհետէ ան բացաւ իր շրթները սր փակ
 էին և կցկտուր բառերով միայն կը պատասխանէր
 իրեն ուղղաւած հարցումներուն: Բայց հողին կ'ար-
 թրենար, անցեալը յարութիւն կ'առնէր:

Շարաթներ յետոյ, իրիկուն մը, լուսնակ գիշե-
 րով՝ ան կը պատմէ իր եղերական պատմութիւնը:

* *

Ան չի գիտեր ու չի պատմեր թէ հայկական
 սր գաւառէն եկած է: Չի յիշեր իր անունը, ինչ-
 պէս իր հօր, մօր, քոյրերուն և եղբայրներուն
 անունները: Ի՛նչ հարկ սակայն անուններուն, երբ
 հիմակ ան ոչինչ ունի:

Ան կը պատմէ թէ ի՛նչպէս հայրը կը կապեն,
 մայրը անոր զիմաց կը պղծեն, եղբայրներն ու
 քոյրերը կը յօշոտեն և երբ ինք կուլայ՝ կտոր մը
 հաց կ'երկարեն: Հէ՛զ, գժբախտ էակ: Ու չի մտ-
 նար յիշատակելու թէ ինք կ'արձամարձէ այդ հացը
 և կը նետէ ճիւղակներու ձակոխին:

Ահա անոր պատմութիւնը: Ո՛չ ոք չի գիտեր
 եղենին վերջաւորութիւնը: Մուշեղիկ ալ չի գի-
 տեր: Թերեւս անոր մայրը, երկար շարձարանքներէ
 վերջ՝ դեռամոյն անձեռացաւ կամ հայրը կացի-
 նահար ջախջախուեցաւ: Թերեւս անոր եղբայրներն
 ու քոյրերը հոն՝ Համամէն քիչ մը հեռուն, կը
 հանգչին, որովհետեւ Մուշեղիկ յաճախ այն կազ-
 մերը կը զիմէ ակամայ:

* *

Երկու տարի անցած է: Մուշեղիկ կ'անուա-
 նենք զինքը, որովհետեւ ան կը սիրէ այդ անունը:
 Ո՛վ գիտէ, թերեւս իր աւագանի անունն իսկ ըլլայ:

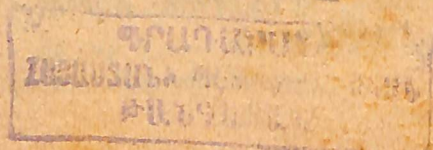
Ու կ'ապրի ան: Կը մեծնայ օրէ օր: Ամէն
 մարդ գիտէ անոր պատմութիւնը: Ինքն ալ գոց
 սորված է, բայց, հիմա, երբէք չի պատմեր այլ
 եւս: Վերթաբորս ու զածան հայրւածք մը միայն
 կ'արձակէ, երբ մարդ անոր անց'ալով կը հետա-
 քրքրուի:

* *

Մեծցիր Մուշեղիկ, անբախտ գաւաղը անբախտ
 ցեղի մը ձակատագրին: Մեծցիր, սճրային անց-
 եալովդ, մ.ձցիր ու վաղը, վրէժխնդիր՝ որանէ
 քու անունդ, հայրդ, մայրդ, քոյրերդ, եղբայր-
 ներդ ու ծննդավայրդ:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
Զօն	3
Ֆառաջարան Սուրէն Պարթեւեանի	4
Վերապրող Հոգին	7
«Ես մէկ անգամ սիրեցի»	13
Այսահար Օսման Չափուշ	24
«Կեանքս կ'առնէք, բայց կամրս՝ ոչ»	32
Հնդիկին նուէրը	40
Անահիտին երազները	43
Քէրթըն Պօմէնի նամակը	53
Թվատենցիին կօշիկը	58
Բավայի բերդը	64
Զակ-Զիկ	69
Մուշեղիկ	75

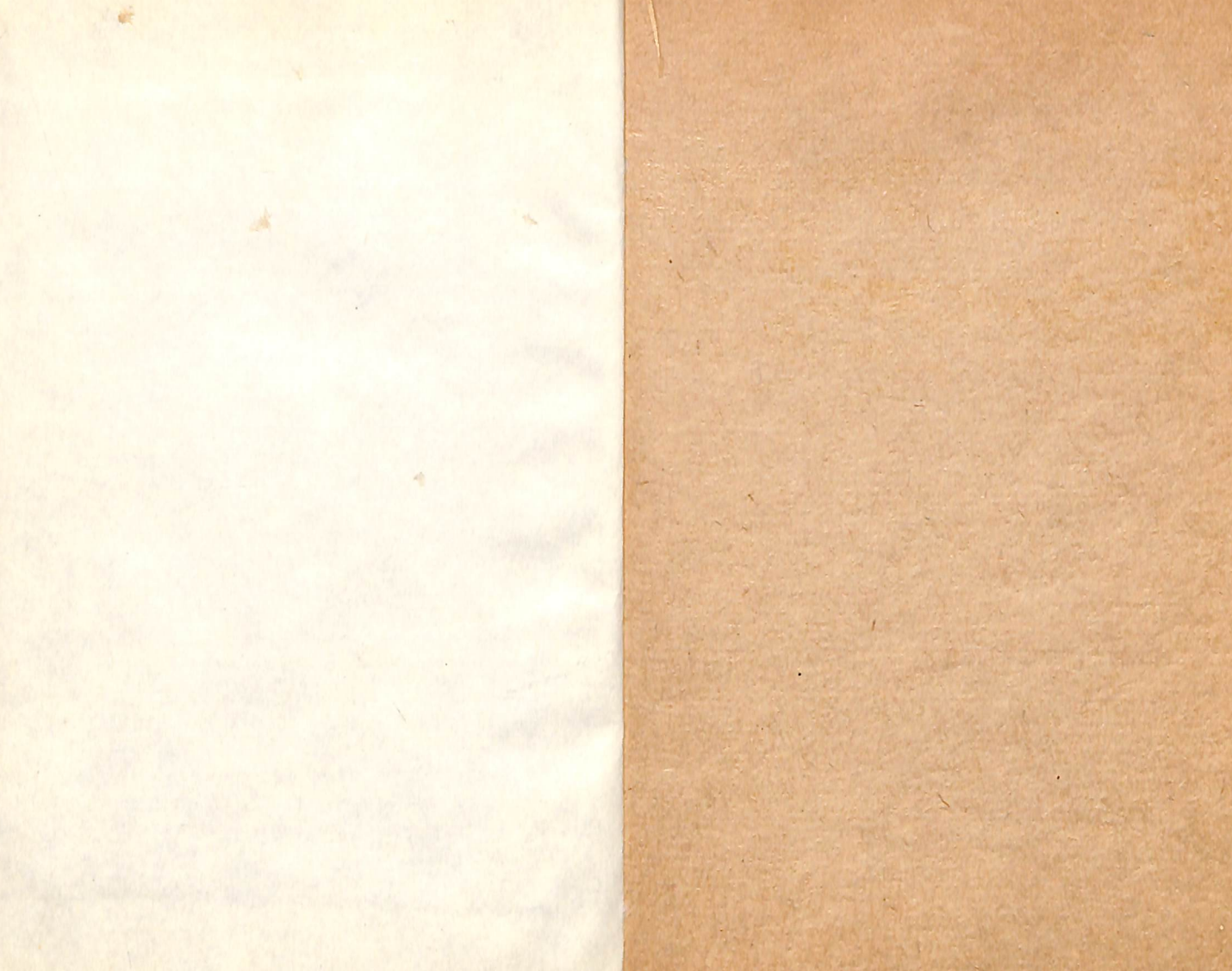
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄԻ ԳՈՐԾԵՐ

	Գրքի Գրք
«Արևիկան» Դեկտեմբերի շարքի «Գործի»	5
«Գառնի» Տարեցույցի 1911	25
«Հայրենի» Տարեցույցի 1912	30
«Հայուն» Տարեցույցի 1913	40
«Նոր» 1914	50
«Իվաննի» Լենինի գրքի գործույթի տասնամյակի Քաղաքի շքեղ տպագրություն	20
Անգլ-Հայ Չրոցատարի	50
«Յուրան» Անգլիական Գրականության շքեղ տպագրություն	60
«Առաջատար» Երգեր	49

ԻՄՍԻՆԻՆԻ ՏՆԻ ԵՆ

- «Առաջատար» Դեկտեմբերի արձակ էջեր
- «Հանդիպում» Քաղաքի
- «Նոր» ճամբուն Գրք

Գրքի 50 Գրք. 4 Ֆր. 80 ԱՆՆՐ

175-00

969